

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

ΜΠΣ: Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου:
υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες**

Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

Επιβλέπων Καθηγητής: Χρήστος Χρηστίδης

Αθήνα, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή (Νεκτάριος Χριστοδουλιάς) που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

**«Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου:
υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες»**

Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Χρήστος Χρηστίδης

Συν-επιβλέπων Καθηγητής:

Νικόλαος Αναστασόπουλος

Αθήνα, Ιούνιος 2026

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον υπεύθυνο καθηγητή – επιβλέποντα, κύριο Χρηστίδη Χρήστο για τη σωστή καθοδήγηση την οποία μου παρείχε και για τις χρήσιμες επισημάνσεις και παρατηρήσεις κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας. Η διαθεσιμότητά του, όποτε απευθύνθηκα σε αυτόν, ήταν δεδομένη από μέρος του.

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

Περίληψη

Η παρούσα εργασία ασχολείται με τις στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου είτε αυτές είχαν τη μορφή πραξικοπημάτων και δικτατοριών είτε κινημάτων που δεν είχαν επιτυχία. Ειδικότερα μελετώνται οι συνθήκες που ευνόησαν κάθε φορά τη γένεση τέτοιων εκτροπών, τα πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν και οι συνέπειες που είχαν στην πολιτική ζωή, στο στράτευμα και στη χώρα. Μετά την εισαγωγή γίνεται μια σύντομη αναφορά στον εμφύλιο διχασμό του 1914-17 που χώρισε για πολλά έτη τον τόπο σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα και ήταν αρχή μιας σφοδρής αντιπαράθεσης και πόλωσης στην πολιτική ζωή και στην κοινωνία. Στη συνέχεια η εργασία ασχολείται με την κατάσταση που ακολούθησε τη Μικρασιατική Καταστροφή και ειδικότερα το επαναστατικό κίνημα του Πλαστήρα και του Γονατά που διαχειρίστηκε τη μεγάλη λαϊκή οργή κατά της κυβέρνησης Γούναρη και οδήγησε στη δίκη και την «Εκτέλεση των Έξι» που κρίθηκαν υπεύθυνοι για την τραγωδία. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στην αποτυχημένη «Αντεπανάσταση» και τις συνέπειες που είχε για την αντιβενιζελική παράταξη και τον θεσμό της βασιλείας. Μέσα από τα δύο αντιτιθέμενα κινήματα επισημαίνεται η αλλαγή στον ρόλο που αποκτά το στράτευμα. Στα επόμενα κεφάλαια γίνεται αναφορά στη δικτατορία του Πάγκαλου και τα χαρακτηριστικά της καθώς και στην ανατροπή του από τον στρατηγό Κονδύλη. Έπειτα η εργασία, αφού κάνει ένα χρονικό άλμα λόγω της πολιτικής σταθερότητας από την τετραετία Βενιζέλου 1928-1932, εστιάζει στην οξύτητα που επανήλθε μετά το 1932 στην πολιτική ζωή της Ελλάδας. Αποτελέσματα αυτής της πόλωσης ήταν τα αποτυχημένα κινήματα των Πλαστήρα (6 Μαρτίου 1933) και Βενιζέλου (1 Μαρτίου 1935) που δρομολόγησαν νέους διχασμούς κινητοποιώντας δυνάμεις που θα οδηγήσουν στην επαναφορά της μοναρχίας και τη δικτατορία του Μεταξά, αλλά και σε διώξεις, καταδίκες και φυλακίσεις βενιζελικών. Στο τελευταίο μεγάλο μέρος η εργασία αναφέρεται στις ειδικότερες συνθήκες που προώθησαν το νόθο δημοψήφισμα και την επάνοδο του Γεωργίου Β'. Στο τελευταίο στάδιο η εργασία αναδεικνύει τις πρωτοβουλίες του βασιλιά, την έλλειψη συνεννόησης των κομμάτων και το κλίμα που ευνόησε τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936 που συνέχισε τον βίο της παρά τις αντιδράσεις σημαντικών πολιτικών προσώπων με αποδέκτη τον βασιλιά.

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

Λέξεις - κλειδιά

Στρατιωτικές επεμβάσεις, πραξικόπημα, δικτατορία, δημοψήφισμα, μοναρχία, Πλαστήρας, Βενιζέλος, Κονδύλης, Μεταξάς, Γεώργιος Β΄

Study of Military Interventions in Interwar Greece: Background, Main Actors and Consequences

Nektarios Christodoulis

Abstract

This study examines military interventions in interwar Greece, whether they took the form of coups d' état and dictatorships or unsuccessful military movements. In particular, it focuses on the conditions that facilitated the emergence of such disruptions, the individuals who played leading roles in them, and their impact on political life, the armed forces and the country as a whole. Following the introduction, a brief reference is made to the National Schism of 1914-1917, which divided Greece into two opposing camps for many years and marked the beginning of a period of intense political conflict and social polarization. The study then examines the situation that followed the Asia Minor Catastrophe with particular emphasis on the revolutionary movement led by Plastiras and Gonatas which managed the widespread public outrage against the Gounaris government and led to the Trial and the "Execution of the Six", who were held responsible for the national disaster. Subsequently, reference is made to the failed "Counter-revolution" and its consequences for the antivenizelist camp and the institution of the monarchy. Through the analysis these two opposing movements, the changing role of the military in Greek political affairs is highlighted. The following chapters explore the dictatorship of Pangalos and its characteristics, as well as his eventual overthrow by General Kondylis. The study then makes a chronological leap due to the period of stability during Venizelos's four – year administration (1928-1932) and moves on to the renewed political tensions that emerged in Greece after 1932. The result of this polarization was the failed military movements of Plastiras (6 March 1933) and Venizelos (1 March 1935), which contributed to a series of significant political developments including the restoration of the monarchy, the dictatorship of Metaxas and the persecution, conviction and imprisonment of venizelist supporters. In its final major section, the study examines the specific circumstances that facilitated the manipulated referendum the return of King Georges II. In its concluding part, it focuses on the initiatives undertaken by the King, the lack of cooperation among political parties and the broader political climate that enabled the establishment of the

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

Dictatorship of 4 August 1936, which managed to survive despite objections from several prominent political figures who appealed to the King.

Keywords

military interventions, coup d' état, dictatorship, referendum, monarchy, Plastiras, Venizelos, Kondylis, Metaxas, King George II

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

Περιεχόμενα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
2. Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΔΙΧΑΣΜΟΣ. BENIZEΛΟΣ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	2
2.1. ΟΙ ΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΑΝΔΡΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΜΠΛΟΚΗ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ	2
2.2. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ.....	2
3. ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ : Ο ΔΙΧΑΣΜΟΣ ΣΕ ΝΕΑ ΦΑΣΗ ΚΑΙ Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ	4
3.1. ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΠΛΑΣΤΗΡΑ - ΓΟΝΑΤΑ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΧΑΣΜΟΥ	4
3.1.1. ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΖΗΤΑ ΤΟΥΣ ΕΝΟΧΟΥΣ ΤΟΥ	4
3.1.2. Η ΑΛΛΑΓΗ ΣΟΝ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΟΣ.....	5
3.1.3. Ο ΠΑΓΚΑΛΟΣ ΚΑΙ Ο «ΜΥΘΟΣ» ΤΟΥ	6
3.1.4. Η ΕΞΩΣΗ ΤΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ ΣΕ ΣΥΖΗΤΗΣΗ	6
3.2. Η «ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ» ΤΟΥ 1923: ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ.....	7
3.2.1. ΤΟ ΑΝΟΜΟΙΟΓΕΝΕΣ ΚΙΝΗΜΑ	7
3.2.2. Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΕΠΙΤΑΧΥΝΕΙ ΤΙΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ.....	8
3.2.3. ΑΝΕΤΗ ΝΙΚΗ ΤΟΥ Κ.Φ. ΧΩΡΙΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΕΣ Ο BENIZEΛΟΣ.....	9
3.2.4. ΤΟ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ ΕΠΙΚΥΡΩΝΕΙ ΤΗΝ ΑΒΑΣΙΛΕΥΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	11
4. Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΓΚΑΛΟΥ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΝΔΥΛΗ	13
4.1. Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΓΚΑΛΟΥ ΠΡΟΪΟΝ ΑΝΑΤΑΡΑΧΗΣ ΣΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ	13
4.1.1. ΑΝΑΒΡΑΣΜΟΣ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑ.....	13
4.1.2. ΕΠΙΤΥΧΙΕΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ	13
4.1.3. Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΓΚΑΛΟΥ	14
4.1.4. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΚΑΛΟΥΝ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ	15
4.2. Η ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΠΑΓΚΑΛΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΝΔΥΛΗ.....	16
5. ΤΑ ΔΙΑΔΟΧΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΛΑΣΤΗΡΑ - BENIZEΛΟΥ ΥΠΟΝΟΜΕΥΟΥΝ ΤΗΝ ΑΒΑΣΙΛΕΥΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	18
5.1. ΤΟ ΑΠΟΤΥΧΗΜΕΝΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΠΛΑΣΤΗΡΑ ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 1933. ΔΥΣΧΕΡΑΙΝΕΙ Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ BENIZEΛΟΥ	18
5.1.1. ΑΚΡΑΙΑ ΠΟΛΩΣΗ ΚΑΙ ΑΔΙΕΞΟΔΑ ΔΙΑΔΕΧΟΝΤΑΙ ΤΗΝ ΤΕΤΡΑΕΤΙΑ BENIZEΛΟΥ	18
5.1.2. ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΠΛΑΣΤΗΡΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ BENIZEΛΟΥ	19
5.1.3. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΞΥΝΣΗ ΠΥΡΟΔΟΤΕΙ ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ BENIZEΛΟΥ	20
5.1.4. ΟΙ ΑΔΙΑΛΛΑΚΤΟΙ ΚΕΡΔΙΖΟΥΝ ΕΔΑΦΟΣ	21
5.2. Η ΑΠΟΤΥΧΗΜΕΝΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΗΣ 1ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1935. ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΠΟΥ ΤΗΝ ΠΡΟΚΑΛΕΣΑΝ. ΓΙΑΤΙ ΑΠΕΤΥΧΕ	22
5.2.1. Η ΠΟΛΩΣΗ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ – ΛΑΪΚΩΝ ΟΔΗΓΕΙ ΣΤΑ ΑΚΡΑ	22

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

5.2.2. ΕΓΚΡΙΣΗ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΓΙΑ ΚΙΝΗΜΑ	24
5.2.3. ΕΡΙΔΕΣ ΣΤΟ ΒΕΝΙΖΕΛΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ	24
5.2.4. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ.....	25
5.2.5. ΠΑΤΑΓΩΔΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑ	26
5.3. ΤΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ ΕΝΤΕΙΝΕΙ ΤΟΝ ΑΥΤΑΡΧΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΙΣ ΦΙΛΟΜΟΝΑΡΧΙΚΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ	28
5.3.1. ΔΙΚΕΣ ΜΕΣΑ ΣΕ ΚΛΙΜΑ ΜΙΣΟΥΣ ΚΑΙ ΤΡΕΙΣ ΕΚΤΕΛΕΣΕΙΣ	28
5.3.2. ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ Ε.Δ. ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	29
5.3.3. ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΔΕ ΜΕΙΩΝΟΥΝ ΤΗ ΜΑΝΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΥ	30
6. ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ - ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΑ	31
6.1. ΣΤΗΝ ΤΕΛΙΚΗ ΕΥΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗ. ΤΟ ΝΟΘΟ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ ΕΠΑΝΑΦΕΡΕΙ ΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ Β΄.	31
6.1.1. Η ΣΥΝΤΟΜΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΚΟΝΔΥΛΗ ΟΔΗΓΕΙ ΣΕ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ	31
6.1.2.Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΕΡΔΙΖΕΙ ΤΗΝ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗ ΤΩΝ ΑΓΓΛΩΝ	33
6.1.3. ΠΑΡΩΔΙΑ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑΤΟΣ	34
6.1.4. Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ	35
6.1.5. ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕ ΤΟ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ ΤΟΥ 1924	36
6.2. ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΠΟΥ ΟΔΗΓΗΣΑΝ ΣΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ	36
6.2.1. Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΙΝΕΤΑΙ ΚΥΡΙΑΡΧΟΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ	36
6.2.2. ΤΟ ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΔΡΟΜΟΛΟΓΕΙ ΑΔΙΕΞΟΔΑ	37
6.2.3 ΣΥΝΕΧΕΙΣ ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΑ	38
6.2.4. ΑΣΥΝΕΝΝΟΗΣΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ	38
6.2.5.ΑΙΜΑΤΗΡΕΣ ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΗΛΩΣΕΙΣ.....	39
6.2.6. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΞΑΣ ΠΡΟΩΘΟΥΝ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.....	40
7. ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΒΟΛΗ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ «ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ» ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ	42
7.1. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΔΕ ΦΕΡΝΟΥΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ	42
8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	45
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	46

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

Πίνακας εικόνων

Εικόνα 1. Η μεταγωγή των συλληφθέντων Λεοναρδόπουλου, Γαργαλίδη, Ζήρα στον Πειραιά	8
Εικόνα 2. Ο Βενιζέλος κατακεραυνώνει τον Παπαναστασίου σε συνεδρίαση της Βουλής στις 29/01/1924	10
Εικόνα 3. Από την αρθρογραφία των Βενιζέλου - Μεταξύ τον Οκτώβριο του 1934.....	23
Εικόνα 4. Τηλεγράφημα Βενιζέλου στον πλοίαρχο Κολιαλέξη	27
Εικόνα 5. Το ψήφισμα κατάργησης της Αβασίλευτης Δημοκρατίας	32
Εικόνα 6. Διάλυση της Γ' Αναθεωρητικής Βουλής και αναστολή βασικών άρθρων του Συντάγματος στις 04/08/1936	41

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

Συντομογραφίες

Μ.	Μικρά
Αλ.	Αλέξανδρος
π.χ.	παραδείγματος χάρη
Κ.	Κωνσταντίνος
Α.	Ανδρέας
Στ.	Στέφανος
Ν.	Νικόλαος
Γ.	Γεώργιος
Ελ.	Ελευθέριος
Σ.	Σοφοκλής
Ι.	Ιωάννης
κ.ά.	και άλλοι

Ακρωνύμια

ΚτΕ	Κοινωνία των Εθνών
Λ.Κ.	Λαϊκό Κόμμα
Η.Α.	Ηνωμένη Αντιπολίτευση
Δ.Α.	Δημοκρατική Άμυνα
Ε.Δ.	Ένοπλες Δυνάμεις
ΕΡΚ	Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα
ΓΕΣ	Γενικό Επιτελείο Στρατού
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος
Ε.Ο.	Foreign Office

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εμπλοκή του Στρατού στην ελληνική πολιτική ζωή αποτέλεσε ένα φαινόμενο το οποίο σφράγισε την εξέλιξη των εσωτερικών πολιτικών καταστάσεων από την ανεξαρτησία του Έθνους ως και τις παραμονές του ελληνοϊταλικού πολέμου. Θα μπορούσε όμως να πει κανείς πως γεγονότα που συμβαίνουν στα τέλη της δεκαετίας του 1890 κάνουν πιο φανερή την επεμβατική διάθεση σημαντικού μέρους του στρατεύματος. Ο στρατός σε αυτή τη μεταβατική φάση επιδιώκει να έχει ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις και σε επαγγελματικά ζητήματα των αξιωματικών. Καθοριστική χρονική στιγμή υπήρξε η ίδρυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου το καλοκαίρι του 1909, απότοκος της οποίας ήταν και η καθοριστική για τη χώρα άνοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου από την Κρήτη στην Αθήνα και η ανάληψη της πρωθυπουργίας. Οι σπουδαίες διπλωματικές και στρατιωτικές επιτυχίες της Ελλάδας υπό την ηγεσία του Κρητικού πολιτικού εξαφάνισαν για κάποια χρόνια από το προσκήνιο τις όποιες παρεμβάσεις του στρατού στην πολιτική ζωή. Όμως αυτές οι παρεμβάσεις έκαναν ξανά την εμφάνισή τους μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του Σεπτεμβρίου του 1922 και ήταν παρούσες περίπου για μια δεκαπενταετία. Καθόλου άμοιρος αυτών των συνεχόμενων παρεμβάσεων ήταν σίγουρα ο Εμφύλιος Διχασμός του 1914-1917 ανάμεσα στον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον βασιλιά Κωνσταντίνο με σημείο αντιπαράθεσης τη συμμετοχή ή όχι της Ελλάδας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Δυνάμεων της Αντάντ.

2. Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΔΙΧΑΣΜΟΣ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

2.1. ΟΙ ΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΑΝΔΡΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΜΠΛΟΚΗ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ

Ο Εμφύλιος διχασμός του τόπου ξεκίνησε το 1914 με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος από την πρώτη στιγμή θεώρησε πως η Ελλάδα έπρεπε να μπει στον πόλεμο στο πλευρό των Δυνάμεων της Αντάντ (Συνεννόησης). Πίστευε πως η συγκεκριμένη πλευρά θα ήταν η νικήτρια του πολέμου και πως η τυχόν ουδετερότητα μιας μικρής χώρας όπως η Ελλάδα θα την έφερνε σε δυσχερή θέση στο τέλος. Συγχρόνως η συγκεκριμένη επιλογή της Ελλάδας θα την βοηθούσε μετά τη λήξη του πολέμου να υλοποιήσει το όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Από την άλλη πλευρά βρισκόταν ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, γερμανοτραφής και υποστηρικτής της ουδετερότητας της χώρας. Ο τελευταίος πρόβαλε τη θέση πως η ουδετερότητα αυτή θα καθιστούσε ασφαλή την Ελλάδα έναντι βλέψεων γειτονικών της χωρών σε περίπτωση τελικής επικράτησης των αντιπάλων της Αντάντ στον πόλεμο. Αυτό άλλωστε τον συμβούλευαν και οι γερμανόφιλοι σύμβουλοί του. Η αντιπαράθεση δύο μεγάλων προσωπικοτήτων ήταν πολιτική και ιδεολογική. Τόσο η μία θέση όσο και η άλλη είχαν τη στήριξη μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού. Ο λαός άλλωστε εκείνη την εποχή θεωρούσε πως έπρεπε να υπάρχει μια ξεκάθαρη πολιτική επιλογή που θα εξυπηρετούσε με τον καλύτερο τρόπο τα συμφέροντα της Ελλάδας.¹ Στη συγκεκριμένη στιγμή ο μεν βασιλιάς ασκούσε την παραδοσιακή πρακτική που ήθελε αυτόν να έχει τον τελευταίο λόγο στην εξωτερική πολιτική της χώρας, ο δε πρωθυπουργός εξέφραζε τη θέληση της πλειοψηφίας του Κοινοβουλίου καθώς και της Κυβέρνησης.

2.2. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ

Η αντιπαράθεση των δύο μεγάλων προσωπικοτήτων ήταν σκληρή και γρήγορα πέρασε στον λαό και στις ένοπλες δυνάμεις. Οι τελευταίες μέχρι την έναρξη του Διχασμού, το 1914, είχαν υψηλό ηθικό αφού οι πρόσφατες νίκες στους βαλκανικούς πολέμους είχαν ξεπλύνει τη μεγάλη ντροπή της ήττας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Από πλευράς προαγωγών οι

¹ Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916 – 1936*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018, σ.44

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

αξιωματικοί είχαν ικανοποιηθεί πέρα από κάθε προσδοκία τους.² Ο διχασμός στο ανώτατο επίπεδο, ο οποίος προέκυψε λόγω της επιτακτικής ανάγκης η χώρα να κάνει μια εξαιρετικά κρίσιμη επιλογή, ήταν κάτι αναπάντεχο μεν αλλά δυστυχώς άγγιξε γρήγορα και το στράτευμα. Μετά το 1916, κι ενώ η χώρα καθυστέρουσε να μπει στον πόλεμο, η πόλωση στους κόλπους του στρατεύματος έγινε οξύτατη και αντιστοιχιζόταν με την πολιτική αντιπαράθεση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου. Τον Αύγουστο του 1916 μάλιστα μια σημαντική ομάδα φιλοκυβερνητικών αξιωματικών συγκρότησε την οργάνωση Εθνική Άμυνα για να υποστηρίξει τη συμμαχική εκστρατεία στα Βαλκάνια κάτι που σημαίνει πως ένα μέρος των αξιωματικών δρούσε ενάντια στη θέληση του ανώτατου άρχοντα της χώρας, του βασιλιά. Η οργάνωση έμελλε να αποτελέσει τον προπομπό της Προσωρινής Επαναστατικής Κυβέρνησης που ίδρυσε με έδρα τη Θεσσαλονίκη ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Η αντιπαράθεση του θρόνου με το Κοινοβούλιο είχε μεγάλες συνέπειες για την πολιτική ζωή της χώρας και σε βάθος χρόνου. Οι Ένοπλες Δυνάμεις χωρίστηκαν σε δύο μεγάλα και αντίπαλα στρατόπεδα τα οποία είχαν από τότε και πέρα ισχυρή σύνδεση με τις αντίστοιχες πολιτικές δυνάμεις και δε δίσταζαν να επεμβαίνουν καθοριστικά στις πολιτικές εξελίξεις. Το σημαντικότερο ήταν πως η αρμονική συμβίωση του θρόνου με την κάθε εκλεγμένη κυβέρνηση έπαψε να υπάρχει και να εξασφαλίζει το κύρος στο Κράτος.³ Η απώλεια αυτής της πολιτειακής αρμονίας σε συνδυασμό με την απροκάλυπτη επέμβαση του στρατεύματος επρόκειτο να προκαλέσει έντονη πολιτική αστάθεια τη δεκαπενταετία που ακολούθησε μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922.

² Στο ίδιο, σ.43

³ Στο ίδιο, σ.45

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

3. ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ : Ο ΔΙΧΑΣΜΟΣ ΣΕ ΝΕΑ ΦΑΣΗ ΚΑΙ Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ

3.1. ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΠΛΑΣΤΗΡΑ - ΓΟΝΑΤΑ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΧΑΣΜΟΥ

3.1.1. ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΖΗΤΑ ΤΟΥΣ ΕΝΟΧΟΥΣ ΤΟΥ

Η Μικρασιατική Καταστροφή και η ταπεινωτική ήττα της Ελλάδας στον πόλεμο δημιούργησε σε πολλούς την ελπίδα πως θα έσβηναν τα παλιά πάθη και ο διχασμός θα αποτελούσε παρελθόν. Δυστυχώς οι ελπίδες αυτές αποδείχθηκαν μάταιες. Από τη Χίο και τη Μυτιλήνη όπου έφθασαν τα εναπομείναντα τμήματα του ελληνικού στρατού, οι συνταγματάρχες Νικόλαος Πλαστήρας και Στυλιανός Γονατάς κηρύσσουν Επανάσταση κατά της κυβέρνησης των Αθηνών. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος αποχωρεί από την Ελλάδα. Η Επαναστατική Επιτροπή υπό την ηγεσία των παραπάνω αξιωματικών, φθάνοντας στην Αθήνα έχει να αντιμετωπίσει μια έξαψη των πνευμάτων λόγω της τραγικής κατάληξης του πολέμου. Κύρια χαρακτηριστικά είναι η οργή κατά των αντιβενιζελικών πολιτικών που οδήγησαν τη χώρα στον όλεθρο και κατά της βασιλείας. Παρόλο που η «Επανάσταση του 1922» δεν άλλαξε τη μορφή του πολιτεύματος, εξελίχθηκε αμέσως σε στρατιωτική δικτατορία έχοντας να αντιμετωπίσει το κατεπείγον ζήτημα του καταλογισμού των ευθυνών. Στις 14 Νοεμβρίου η Επαναστατική Επιτροπή έγινε κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Γονατά και λαοφιλή δικτάτορα τον Πλαστήρα. Παρά τη διάθεση για επικράτηση μιας μετριοπαθούς αντιμετώπισης της κατάστασης, η κυβέρνηση των στρατιωτικών ήταν μπροστά στην πίεση της κοινής γνώμης που ζητούσε τιμωρία των υπευθύνων για τη Μικρασιατική Καταστροφή και τις συνέπειές της. Είχε όμως μπροστά της και την πίεση κατώτερων αξιωματικών αλλά και αξιωματικών της «Εθνικής Άμυνας», φιλοβενιζελικών, οι οποίοι είχαν μείνει μακριά από το πεδίο των πολεμικών επιχειρήσεων στη Μ. Ασία λόγω των πολιτικών θέσεών τους. Εδώ ξεχωρίζουν τα ονόματα των Πάγκαλου, Οθωναίου, Χατζηκυριάκου (ναύαρχος) και Κονδύλη. Ταυτόχρονα όμως, και γι' αυτούς που πέρασαν τη δοκιμασία των τελευταίων μηνών του μετώπου, η ευθύνη δε βαρύνει όσους πολέμησαν αλλά την κυβέρνηση των Αθηνών. Χαρακτηριστικά ο στρατιωτικός Λ. Παρασκευόπουλος γράφει στις 13 Σεπτεμβρίου 1922 στον τραπεζίτη Αλέξανδρο Διομήδη: «Ο Στρατός δεν ενικήθη διότι δεν επολέμησε [...] τους εν Αθήναις αχρήστους». Αυτά τα λόγια που δείχνουν ως υπαίτια της καταστροφής την αντιβενιζελική κυβέρνηση των Αθηνών, η οποία

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

είχε εκλεγεί μετά τις πολωτικές εκλογές του 1920, αυτομάτως αναζωπυρώνουν τον διχασμό. Τα παραπάνω δείχνουν φανερά και μία προσπάθεια οι στρατιωτικοί να επιρρίψουν τις ευθύνες της ήττας στους πολιτικούς αρνούμενοι κάτι ανάλογο για τον εαυτό τους.⁴ Άλλωστε η δικαίωση της Επανάστασης ως κίνησης, απαιτούσε την επίρριψη της ήττας στους Αντιβενιζελικούς. Η δίκη των κατηγορουμένων ως υπαιτίων έγινε από στρατοδικείο με πρόεδρο τον υποστράτηγο Αλέξανδρο Οθωναίο και όχι από πολιτικό δικαστήριο όπως είχε υποσχεθεί αρχικά ο Πλαστήρας.

3.1.2. Η ΑΛΛΑΓΗ ΣΟΝ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΟΣ

Το αποτέλεσμα της δίκης ήταν η καταδίκη και η εκτέλεση 6 προσώπων στο Γουδί. Πρόκειται για 5 πολιτικά πρόσωπα και ένα στρατιωτικό (Χατζηανέστης). Η εκτέλεση των Έξι οδήγησε άμεσα σε κατευνασμό του λαού και κυρίως του στρατού αλλά μεγάλωσε το χάσμα του διχασμού τόσο στο επίπεδο των πολιτικών όσο και μέσα στο στράτευμα. Για τους Αντιβενιζελικούς η εκτέλεση αποτέλεσε ένα «τερατώδες έγκλημα» καθορίζοντας σε μεγάλο βαθμό από τότε και μετά τη στάση τους στην πολιτική ζωή του τόπου αφού στην ουσία μένουν ακέφαλοι.⁵ Από τη μέρα της απόφασης του στρατοδικείου και μετά φάνηκε πως θα άλλαζε πλέον ο ρόλος και η δυναμική του στρατεύματος στις πολιτικές εξελίξεις που θα ακολουθούσαν. Ειδικότερα, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ο στρατός και τα στελέχη του παρουσιάζουν τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

1. Αρνητικές διαθέσεις απέναντι στο Κόμμα Φιλελευθέρων (Βενιζέλος) ελπίζοντας στη δημιουργία ενός νέου πολιτικού σχηματισμού ή ακόμα και μιας μόνιμης δικτατορίας.
2. Ισχυρή αντιμοναρχική τάση στους περισσότερους αξιωματικούς.
3. Απόκτηση μιας συνείδησης φατρίας που όμως δεν μπορούσε να συγκροτήσει ένα ενιαίο μέτωπο απέναντι στους πολιτικούς.
4. Διάθεση να έχουν επιρροή στην άσκηση της εξουσίας έχοντας ίσο λόγο αν όχι πιο σημαντικό από τους πολιτικούς.

⁴ Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916 – 1936*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018, σ.119

⁵ Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Μεταξύ δύο πολέμων. Πολιτική ιστορία, 1922-1940*, στο: *Ιστορία του νέου ελληνισμού, 1770-2000*. (Β. Παναγιωτόπουλος, επιμ.). 7^{ος} τόμος. Τα Νέα/Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα, 2010, σ.10

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

5. «δημοκρατική ιδεολογία» που στοχεύει στην προσωπική τους ασφάλεια (μέσω της διασφάλισης αποφυγής αντίποινων για τους Έξι) και επαγγελματική εξασφάλιση (μέσω της αποτροπής επαναφοράς απότακτων αντιβενιζελικών αξιωματικών).⁶

3.1.3. Ο ΠΑΓΚΑΛΟΣ ΚΑΙ Ο «ΜΥΘΟΣ» ΤΟΥ

Το πρόσωπο που θα δημιουργήσει τις βάσεις για τις εξελίξεις το επόμενο διάστημα είναι ο υποστράτηγος Θεόδωρος Πάγκαλος. Ήταν από εκείνους τους φιλοβενιζελικούς αξιωματικούς, αμυνίτες, οι οποίοι είχαν κρατήσει σκληρή στάση στο ζήτημα της παραπομπής και της δίκης των πολιτικών αντιπάλων του. Διεξήγαγε μάλιστα και τις σχετικές ανακρίσεις. Μετά τις εκτελέσεις ο Πάγκαλος έδειξε, ως υπουργός Στρατιωτικών αρχικά, τις δικτατορικές του διαθέσεις αφού μέσα σε ένα μήνα κατάργησε την επετηρίδα των αξιωματικών προωθώντας φίλους του αξιωματικούς σε βάρος άλλων. Αυτό τον έκανε να έχει αφοσιωμένους φίλους και φανατικούς εχθρούς. Οι ικανότητες που αναμφισβήτητα διέθετε, φάνηκαν στην οργάνωση της Στρατιάς του Έβρου με την ανασύνταξη εννέα ετοιμοπόλεμων μεραρχιών πεζικού και μιας ιππικού. Το επίτευγμα αυτό χρησίμευσε ως διαπραγματευτικό όπλο για τον Βενιζέλο. Ακόμα και μετά τη Λωζάνη, ο Πάγκαλος θέλησε να αξιοποιήσει τον «μύθο» του προσπαθώντας να υπονομεύσει την Επανάσταση αντιδρώντας έτσι στις συμφωνίες που υπογράφηκαν στην ελβετική πόλη. Με τον τρόπο αυτό όμως αποξενώθηκε από τους βενιζελικούς αξιωματικούς και προκάλεσε την απομάκρυνσή του από τον Πλαστήρα τον Ιούνιο του 1923.

3.1.4. Η ΕΞΩΣΗ ΤΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ ΣΕ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Λίγο μετά την απομάκρυνση του Πάγκαλου, ο ηγέτης της Επανάστασης του 1922 Νικόλαος Πλαστήρας συγκάλεσε στη Θεσσαλονίκη σύσκεψη με τους διοικητές των μεγάλων μονάδων για να τους επαινέσει για την προσήλωση του στρατεύματος αλλά και για να συζητήσει ζητήματα που αφορούσαν, εκτός των άλλων, στη μορφή του πολιτεύματος και την προκήρυξη εκλογών. Ήδη, από το τέλος του 1922, το θέμα της κατάργησης της μοναρχίας ήταν θέμα συζητήσεων και διαφωνιών εντός του στρατεύματος. Άλλοι ήθελαν άμεση έξωση του θεσμού της μοναρχίας ενώ ο Πλαστήρας και ο Γονατάς ευθυγραμμίζονταν με τη γραμμή Βενιζέλου που επιθυμούσε την επαναφορά αρχικά στον ομαλό κοινοβουλευτικό βίο μέσω εκλογών. Για να διασφαλίσει όμως η κυβέρνηση της Επανάστασης τη νίκη του Βενιζελισμού στις εκλογές και την αποτροπή της επανόδου των Αντιβενιζελικών, εφηύρε μετά από επινοήση του

⁶ Γιώργος Μαυρογορδάτος, *(Μετά το 1922: Η Παράταση του Διχασμού)* (8^η έκδοση). Πατάκη, Αθήνα 2025, σ. 32

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

υπουργού Εσωτερικών Γεωργίου Παπανδρέου, το εκλογικό σύστημα της «στενοευρείας» που ταίριαζε με τις εκλογικές επιδιώξεις των φιλοβενιζελικών.⁷

3.2. Η «ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ» ΤΟΥ 1923: ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

3.2.1. ΤΟ ΑΝΟΜΟΙΟΓΕΝΕΣ ΚΙΝΗΜΑ

Στις 21 Οκτωβρίου 1923 εκδηλώθηκε κίνημα κατά της Επανάστασης. Το κίνημα αυτό είχε οργανωτές τους υποστράτηγους Γαργαλίδη, Λεονταρίδη και τον βασιλόφρονα συνταγματάρχη Ζήρα. Οι παραπάνω αξιωματικοί και όσοι συμμετείχαν στο κίνημα, είχαν ως αίτημα η επαναστατική επιτροπή να δρομολογήσει βουλευτικές εκλογές με το προηγούμενο εκλογικό σύστημα και όχι με αυτό της «στενοευρείας» που επινόησε ο Γεώργιος Παπανδρέου και ευνοούσε ξεκάθαρα τα φιλοβενιζελικά κόμματα. Εκτός όμως από αυτή την επιδίωξη, οι κινηματίες ήταν αξιωματικοί που ήταν έντονα δυσαρεστημένοι με τη φατρία που είχε δημιουργήσει ο Πάγκαλος και η οποία λειτουργούσε κάνοντας αυθαίρετα και κατά παράβαση των κανονισμών προαγωγές και άλλες υπηρεσιακές μεταβολές. Συγχρόνως, η ομάδα αυτή στην πλειοψηφία της επιθυμούσε τη διατήρηση της βασιλείας στη χώρα. Αυτό πάντως που αξίζει να επισημανθεί είναι ότι η «Αντεπανάσταση» ήταν περισσότερο προϊόν ετερόκλητων στρατιωτικών στοιχείων παρά μια ομοιογενής και συμπαγής ομάδα αφού αποτελούταν από τις εξής ομάδες:⁸ αντιβενιζελικούς ή ουδέτερους αξιωματικούς του μικρασιατικού μετώπου που παραγκωνίστηκαν από τη φατρία των αμυνιτών, από βενιζελικούς που έπεσαν θύματα της παγκαλικής πελατείας, από βασιλόφρονες που φοβούνταν πως οι εκλογές θα οδηγούσαν σε αβασίλευτη δημοκρατία και από άλλους που δεν επιθυμούσαν την εδραίωση ενός βενιζελικού καθεστώτος στο στράτευμα. Παρά το γεγονός ότι ο αντιβενιζελικός Ιωάννης Μεταξάς έδωσε κάποιες συμβουλές - τελικά δεν εισακούστηκαν - στους ηγέτες του κινήματος, φαίνεται πως δεν είχε ενεργό ανάμειξη σ' αυτό. Η αδράνεια των ηγετών του και όσα τονίστηκαν αμέσως πριν, ίσως να συνέβαλαν στην πολύ σύντομη καταστολή του κινήματος. Άλλωστε ο Ν. Πλαστήρας έδρασε αποφασιστικά και άμεσα (βλέπε Εικόνα 1).

⁷ Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Μεταξύ δύο πολέμων. Πολιτική ιστορία, 1922-1940*, ό.π., σ. 11

⁸ Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, ό.π., σ.132

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

Εικόνα 1. Η μεταγωγή των συλληφθέντων Λεοναρδόπουλου, Γαργαλίδη, Ζήρα στον Πειραιά.
Πηγή: Μαυρογορδάτος, Γ. (2010)

3.2.2. Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΕΠΙΤΑΧΥΝΕΙ ΤΙΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ

Η αποτυχία της Αντεπανάστασης επιτάχυνε και δικαιολόγησε στα μάτια των αντιπάλων της τις εξελίξεις που ακολούθησαν. Οι συνέπειες της αποτυχίας ήταν δυσανάλογες του εγχειρήματος και ολέθριες για τον Αντιβενιζελισμό. Η μοίρα της βασιλείας οριστικοποιήθηκε ενώ ακραίοι αντιμοναρχικοί στρατιωτικοί όπως ο Πάγκαλος, ο Κονδύλης ο Οθωναίος και ο Χατζηκυριάκος βγήκαν ενισχυμένοι προωθώντας τις προσωπικές επιδιώξεις τους. Επίσης εδραιώνεται ο νεοϊδρυθείς Στρατιωτικός Σύνδεσμος ο οποίος για να ενισχύσει περαιτέρω τη θέση του προβαίνει και σε κατηγορίες αυθαίρετες σε βάρος αξιωματικών που είχαν πολεμήσει στο μικρασιατικό μέτωπο. Σε πρακτικό επίπεδο η αποτυχία της Αντεπανάστασης ενίσχυσε τον ρόλο των «δημοκρατικών» στο στράτευμα σε βάρος των μετριοπαθών καθώς έγινε απόταξη περίπου 1300 αξιωματικών που συμμετείχαν στο κίνημα ή ήταν φιλοβασιλικοί. Στο πεδίο της πολιτικής οι εκλογές που έγιναν τον Δεκέμβριο του 1923 απείχαν τα αντιβενιζελικά κόμματα με αποτέλεσμα η συγκεκριμένη πολιτική αναμέτρηση να καταστεί υπόθεση του Βενιζελισμού. Μια άλλη συνέπεια του αποτυχημένου κινήματος ήταν πως σε βάθος χρόνου το δημοκρατικό καθεστώς έμελλε να είναι ευάλωτο στις στρατιωτικές παρεμβάσεις. Για το βασιλιά Γεώργιο Β΄ ήταν επιβαρυντικό το γεγονός ότι υπήρχε η παρουσία δύο υπασπιστών του στο κίνημα χωρίς να έχει αποδειχθεί πως τους είχε παροτρύνει αυτός σε ότι έκαναν εκείνοι.⁹ Στις 31 Οκτωβρίου

⁹ Στο ίδιο, σ.139

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

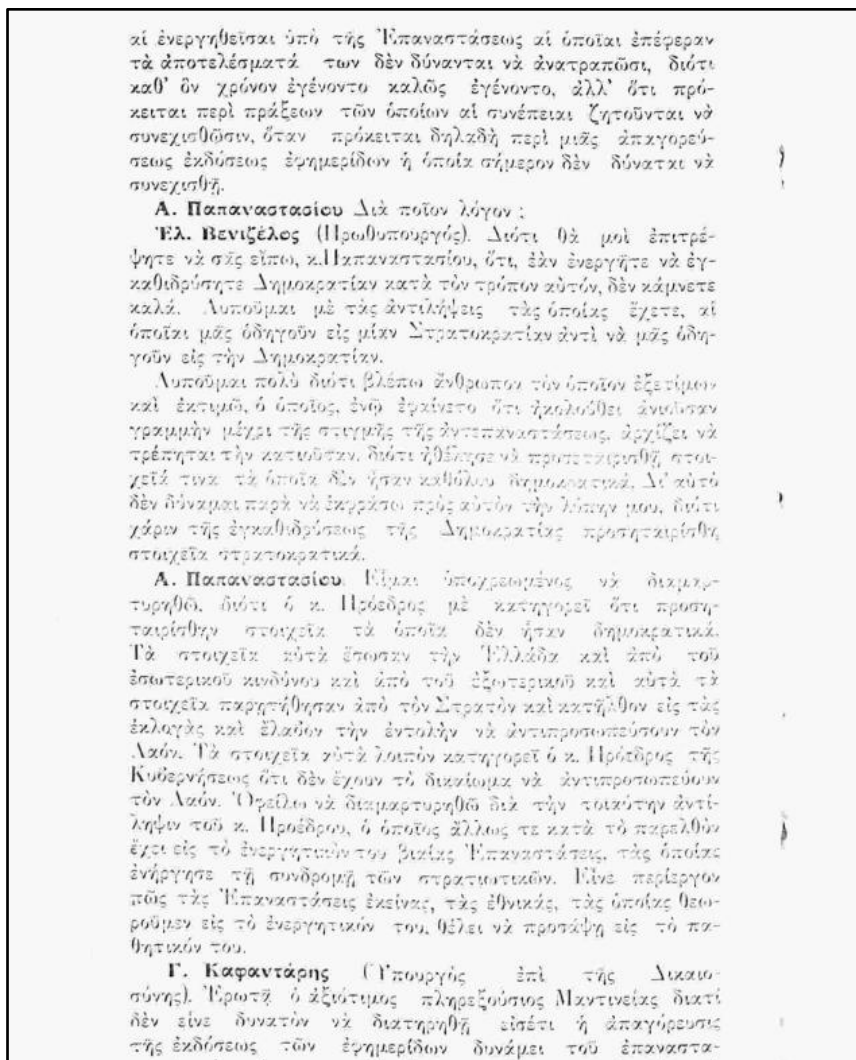
1923 ο ηγέτης της Επανάστασης Πλαστήρας συγκαλεί σύσκεψη για το μέλλον της μοναρχίας στην οποία όμως δε δίνουν το παρών ακραίοι όπως ο Παπαναστασίου, ο Πάγκαλος, ο Κονδύλης και ο Χατζηκυριάκος. Χαρακτηριστική για τη σκληρή στάση τους στο θέμα του πολιτεύματος είναι η αναφορά του υποστράτηγου Οθωναίου: «Ίσως η μοίρα της Ελλάδος το έταξε (το κίνημα) [...] Η βασιλική φωλιά της ατιμίας και της διαφθοράς πρέπει να εκλείψει».¹⁰ Ο Ελευθέριος Βενιζέλος που βρισκόταν στο εξωτερικό, θεωρούσε πως μετά το δράμα της Μικρασιατικής Καταστροφής και την έξαψη των παθών που αυτή προκάλεσε, η βασιλεία αποτελούσε έναν παράγοντα σταθερότητας στη χώρα και πως σε κάθε περίπτωση η μετάβαση στην αβασίλευτη δημοκρατία έπρεπε να γίνει με ομαλό τρόπο. Τα δύο στρατόπεδα στον Βενιζελισμό οφείλονταν στο ότι το καθένα έβλεπε τα πράγματα από τη θέση που βρισκόταν τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Οι στρατηγοί ήταν αντιμέτωποι με τη λαϊκή κατακραυγή κατά της μοναρχίας, ενώ ο Βενιζέλος ίσως ήθελε να συνδυάσει μια επιστροφή του στην Ελλάδα μέσα σε μια κατάσταση ομαλού κοινοβουλευτισμού.

3.2.3. ΑΝΕΤΗ ΝΙΚΗ ΤΟΥ Κ.Φ. ΧΩΡΙΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΕΣ Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Στις 16 Δεκεμβρίου 1923 γίνονται εκλογές με συμμετοχή μόνο βενιζελικών κομμάτων και νικητή το κόμμα των Φιλελευθέρων. Κάτω από την πίεση του Στρατιωτικού Συνδέσμου ο Γεώργιος Β΄ αναγκάζεται τρεις μέρες αργότερα να φύγει στο εξωτερικό. Στις 2 Ιανουαρίου 1924, μετά από 16μηνη δικτατορική εξουσία, η Επανάσταση παραδίδει την εξουσία στην Δ΄ Συντακτική Συνέλευση και στις 4 του μηνός επιστρέφει στην Ελλάδα ο Βενιζέλος. Όμως η κατάσταση στο ευρύτερο βενιζελικό στρατόπεδο δεν είναι καθόλου εύκολη γι' αυτόν. Η επιθυμία του για συμφιλίωση με τον Αντιβενιζελισμό και για τη διεξαγωγή ενός εντελώς αδιάβλητου δημοψηφίσματος δεν ακούγεται καλά στ' αυτιά παλιών υποστηρικτών του στη Βουλή. Σε συνεδρίαση της Βουλής, μετά την ψήφο εμπιστοσύνης που παίρνει η κυβέρνηση του Κρητικού πολιτικού, ο Χατζηκυριάκος πιέζει τον Βενιζέλο να πάρει σαφή θέση για το ζήτημα της μοναρχίας. Ο Βενιζέλος κατηγορεί τον πρώην συνοδοιπόρο του Αλέξανδρο Παπαναστασίου για δημιουργία στρατοκρατίας και όχι δημοκρατίας στο πολίτευμα (βλέπε Εικόνα 2).

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 140

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

Εικόνα 2. Ο Βενιζέλος κατακεραυνώνει τον Παπαναστασίου σε συνεδρίαση της Βουλής στις 29/01/1924
Πηγή: Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων 1910-1935

Τελικά ο Βενιζέλος βλέποντας πως οι πολιτικές του θέσεις δεν περνούν, αναχωρεῖ για το εξωτερικό αφήνοντας για πρωθυπουργό της κυβέρνησής του τον Γεώργιο Καφαντάρη. Πέρα από τις έντονες αντιπαραθέσεις που είχε στη Βουλή, ένας άλλος σημαντικός λόγος που τον ανάγκασε να εγκαταλείψει την εξουσία είναι ότι δεν ήθελε να έρθει σε προστριβή με αξιωματικούς του κόμματός του και να υποβιβάσει τη σχέση προστάτη-πελατών που υπήρχε ανάμεσα σε αυτόν και σε εκείνους.¹¹

¹¹ Στο ίδιο, σ.146

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

3.2.4. ΤΟ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ ΕΠΙΚΥΡΩΝΕΙ ΤΗΝ ΑΒΑΣΙΛΕΥΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Στις 6 Μαρτίου ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ζητά με διάβημά του στον πρωθυπουργό Καφαντάρη την επίσπευση των διαδικασιών για την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας (αβασίλευτης). Κάτω από τις αφόρητες πιέσεις για το πολιτειακό ζήτημα, ο Καφαντάρης παραιτείται και αναλαμβάνει κυβέρνηση υπό τον Παπαναστασίου. Στις 25 Μαρτίου 1924 η Συντακτική Συνέλευση ανακηρύσσει ως πολίτευμα της χώρας την Αβασίλευτη Δημοκρατία. Ο Βρετανός ιστορικός Ουίλιαμ Μίλλερ που ήταν παρών στη συγκεκριμένη Εθνοσυνέλευση, έγραψε για να δείξει την ατμόσφαιρα κατά της βασιλείας: «Αν και άσπρα περιστέρια με επιγραφές αφέθηκαν ελεύθερα από τον εξώστη, ο γράφων, που ήταν παρών, δεν διεπίστωσε περισσότερη ικανοποίηση ή εχθρότητα από εκείνη που είχε επιδειχθεί όταν έφυγε ο Γεώργιος Β'». ¹² Η φράση του Βρετανού ιστορικού δείχνει πως και μόνο η απαλλαγή των αντιμοναρχικών από τη φυσική παρουσία του Γεωργίου στην Ελλάδα, ήταν ικανή να ικανοποιήσει τα αισθήματα αυτών σε βάρος του βασιλιά σε μια περίοδο που αυτά τα αισθήματα ήταν πολύ έντονα. Το δημοψήφισμα ανακοινώνεται για τις 13 Απριλίου. Η κυβέρνηση προβαίνει σε ευνοϊκές ρυθμίσεις για αμνηστεύσεις ή χάρες σε αντιβενιζελικούς αξιωματικούς προκειμένου να αυξήσει τη συμμετοχή στο δημοψήφισμα αλλά και να επιτύχει την αποδοχή του αποτελέσματος. Το δημοψήφισμα με ποσοστό 70% ΝΑΙ στην Αβασίλευτη Δημοκρατία επικυρώνει την απόφαση της Εθνοσυνέλευσης. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως θα έπρεπε πρώτα να προηγηθεί η προσφυγή στο δημοψήφισμα και μετά η απόφαση της Βουλής για να μην έχει επηρεαστεί η κοινή γνώμη. Ο Ι. Μεταξάς που ήταν εξόριστος μετά το κίνημα της Αντεπανάστασης, έχει ήδη επιστρέψει στην Ελλάδα και δε διστάζει να αποδεχτεί την εγκυρότητα του αποτελέσματος. Το αντίθετο πράττει ο Παναγής Τσαλδάρης, νέος αρχηγός του δεξιού Λαϊκού Κόμματος, ο οποίος μιλάει για νοθεία. Λίγες μέρες μετά το δημοψήφισμα, στις 23 Απριλίου, η κυβέρνηση Παπαναστασίου εκδίδει το διάταγμα «Περί Κατοχυρώσεως του Δημοκρατικού Πολιτεύματος» το οποίο μέσα από τις διατάξεις του προσπαθεί έμμεσα να φимώσει την αντιβενιζελική παράταξη σε οποιασδήποτε μορφής προσπάθεια να αμφισβητήσει την Αβασίλευτη Δημοκρατία.¹³

Ενώ ο στρατός, που συμμετείχε με ζήλο στο δημοψήφισμα, πρέπει να ήταν ικανοποιημένος από την εξέλιξη των πραγμάτων, η κυβέρνηση και η Βουλή δεν μπόρεσαν το επόμενο

¹² Στο ίδιο, σ.148

¹³ Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922: Η Παράταση του Διχασμού*, ό.π., σ.42

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

διάστημα να δώσουν λύσεις στα θέματα του προσφυγικού, της οικονομίας και της εξωτερικής πολιτικής.

4. Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΓΚΑΛΟΥ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΝΔΥΛΗ

4.1. Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΓΚΑΛΟΥ ΠΡΟΪΟΝ ΑΝΑΤΑΡΑΧΗΣ ΣΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ

4.1.1. ΑΝΑΒΡΑΣΜΟΣ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑ

Παρά την κατοχύρωση της Αβασίλευτης Δημοκρατίας μέσα και από το δημοψήφισμα το οποίο έδωσε τη λαϊκή έγκριση, η πολιτική κατάσταση στη χώρα κάθε άλλο παρά ηρέμησε. Πάντα υπήρχε ο φόβος αναζωπύρωσης φιλομοναρχικών εστιών μέσα στο στράτευμα. Η κατάσταση μέσα σ' αυτό ήταν άσχημη αφού οι Δημοκρατικοί στρατηγοί Πάγκαλος και Κονδύλης λειτουργούσαν σε αυταρχική κατεύθυνση προβαίνοντας σε απροσχημάτιστες διώξεις. Όμως τα στασιαστικά φαινόμενα στον στρατό και στον στόλο λόγω των διώξεων και των υπηρεσιακών αυθαιρεσιών υπέρ κάποιων και σε βάρος άλλων αξιωματικών, έδειχναν την αναταραχή που υπήρχε. Από τον Σεπτέμβριο του 1922 άρχισε να χάνεται όλο και περισσότερο η δημοφιλία του στρατού στην κοινή γνώμη ενώ η σχέση αλληλεξάρτησης πολιτικών στρατιωτικών έκανε τους πρώτους να δείχνουν περιορισμένο ενδιαφέρον για την προστασία των κοινωνικών ελευθεριών.¹⁴ Η απουσία των λεγόμενων Προοδευτικών Φιλελευθέρων από τη Δ' Συντακτική Συνέλευση που αποφάσισε την έκπτωση της μοναρχίας, ανέδειξε ξεκάθαρα ότι στο βενιζελικό στρατόπεδο υπήρχαν βαθιές ιδεολογικές διαφορές ανάμεσα στα δύο άκρα του (Δημοκρατική Ένωση-Συντηρητικοί ή Προοδευτικοί Φιλελεύθεροι).¹⁵

4.1.2. ΕΠΙΤΥΧΙΕΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Στις 7 Οκτωβρίου 1924 σχηματίζεται κυβέρνηση υπό τον συντηρητικό βενιζελικό Μιχαλακόπουλο. Αυτή η κυβέρνηση προσπάθησε να δώσει λύσεις σε ζητήματα του τόπου και στις πρωτοβουλίες της πιστώνονται δύο σημαντικές επιτυχίες: 1) πέτυχε σύναψη προσφυγικού δανείου και 2) έκανε σύμβαση με την αμερικάνικη εταιρεία ΟΥΛΕΝ για την ύδρευση της πρωτεύουσας. Όμως η ξαφνική παραίτηση του υπουργού Εσωτερικών Κονδύλη δημιούργησε μεγάλη κρίση στην κυβέρνηση. Στις 25 Ιουνίου 1925 ο Πάγκαλος σχηματίζει πραξικοπηματικά, και χωρίς να αντιμετωπίσει οποιαδήποτε αντίσταση, δική του κυβέρνηση.

¹⁴ Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, ό.π., σ.177

¹⁵ Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922: Η Παράταση του Διχασμού*, ό.π., σ.42

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

Η ανύπαρκτη αντίδραση των πολιτικών στην κίνηση του Πάγκαλου ίσως να κρύβει και τις ελπίδες τους πως αυτός θα έλυνε προβλήματα που δεν μπορούσαν εκείνοι.¹⁶

4.1.3. Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΓΚΑΛΟΥ

Η αστάθεια του πολιτεύματος και οι υποσχέσεις - κυρίως στους στρατιωτικούς - ίσως να έπαιζαν ρόλο στην εύκολη επιβολή της δικτατορίας. Την ημέρα του πραξικοπήματος ο δικτάτορας είχε στην Αθήνα την υποστήριξη του τάγματος του Μηχανικού στο Ρουφ ενώ κατά τη διάρκεια της ημέρας κατέλαβε το Ταχυδρομικό Μέγαρο διαμηνύοντας προς όλες τις μονάδες πως το κίνημά του είχε επικρατήσει. Ο πρώην φίλος του Πάγκαλου Γεώργιος Κονδύλης προσπάθησε να καταστείλει βίαια το παγκαλικό κίνημα αλλά ο πολιτικός φίλος του Πάγκαλου Αλέξανδρος Παπαναστασίου τον απέτρεψε για να μη χυθεί «δημοκρατικό αίμα». Μπορεί η στάση του Πάγκαλου να ήθελε να διευκολύνει τον Πάγκαλο, όμως ουσιαστικά πέρναγε το μήνυμα πως ο κάθε φιλόδοξος που θα ήθελε να καταλύσει το πολίτευμα, θα μπορούσε να το επιχειρήσει προβάλλοντας οποιοδήποτε πρόσχημα.

Κι ενώ ο Παπαναστασίου βοήθησε τον Πάγκαλο να πραγματοποιήσει το πραξικόπημα, σύντομα ο τελευταίος, όταν εδραιώθηκε στην εξουσία, τον παραμέρισε. Ήταν ένα πρώτο δείγμα της αφερεγγυότητας και του εγωκεντρισμού του χαρακτήρα του. Μάλιστα χάρη σε προτροπή του Παπαναστασίου η Συνέλευση της Βουλής είχε δώσει ψήφο εμπιστοσύνης στην πραξικοπηματική κυβέρνηση. Οι προσδοκίες όσων στήριξαν τον Πάγκαλο άρχισαν να διαψεύδονται γρήγορα.

Λίγο μετά το πραξικόπημα που έκανε, έδειξε δείγματα προσέγγισης των πολιτικών αντιπάλων, των Αντιβενιζελικών. Η φανερή στροφή στη θέση του καθώς και ο φόβος επαναφοράς απότακτων που είχαν συμμετάσχει στην Αντέπανάσταση, δημιουργούν ισχυρές αμφιβολίες σε όσους τον υποστήριζαν. Ξεκινούν συνωμοσίες στο στράτευμα. Χαρακτηριστικές της δυσaráσκειας που προκλήθηκε είναι οι περιπτώσεις του στρατηγού Μανέτα που από υποστηρικτής έγινε συνωμότης κατά του Πάγκαλου και του υπασπιστή του Παπαθανασόπουλου που εξελίχθηκε σε πολέμιο της πολιτικής του.

Στις 3 Ιανουαρίου 1924, σε ομιλία του σε αξιωματικούς, ο Πάγκαλος κηρύσσει δικτατορία συγκεντρώνοντας πάνω του τη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία και επίσης τη δυνατότητα να τροποποιεί το Σύνταγμα. Ο Πάγκαλος από την πρώτη στιγμή δεν έκρυβε τους σκοπούς του:

¹⁶ Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική*, ό.π., σ.177

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

«Είμεθα κατάστασις. Δι' ημάς δεν υπάρχει βενιζελισμός και κωνσταντινισμός, διότι δεν υπάρχουν πλέον τα εκπροσωπούντα τα δύο ταύτα κόμματα πρόσωπα. Ο μεν Βενιζέλος απέθανε πολιτικώς, ο δε Κωνσταντίνος φυσιολογικώς».¹⁷ Η φράση αυτή φανερώνει την εκτίμησή του πως δεν έβλεπε πιθανή ούτε την επιστροφή της μοναρχίας ούτε του Βενιζέλου στον τόπο και άρα θα έπρεπε να επιχειρήσει μια προσέγγιση των δύο αντίπαλων παρατάξεων. Το διάταγμα περί Κατοχυρώσεως του Δημοκρατικού Πολιτεύματος που ίσχυε, το τροποποίησε ο ίδιος προς το χειρότερο προβαίνοντας σε νέες διώξεις αξιωματικών και δημοσιογράφων. Ειδικότερα το αντικομμουνιστικό καθεστώς ξεκίνησε διώξεις σε βάρος των υπευθύνων της κομμουνιστικής εφημερίδας *Ριζοσπάστης* ενώ δύο αξιωματικοί απαγχονίστηκαν για οικονομικές καταχρήσεις βάσει νόμου που όμως εκδόθηκε μετά τη διάπραξη του αδικήματός τους. Στις 4 και 11 Απριλίου ο δικτάτορας εκλέγεται από τον λαό «Πρόεδρος της Δημοκρατίας» σε μια αναμέτρηση χωρίς αντίπαλο.

4.1.4. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΚΑΛΟΥΝ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ

Όμως η πτώση του Πάγκαλου δεν άργησε να έρθει. Άλλωστε, όσον καιρό έμεινε στην εξουσία, δεν έμεινε επειδή είχε λαϊκά ερείσματα αλλά χάρη στη σκληρή αστυνόμευση των αντιπάλων του και στην ύπαρξη πολλών φατριών που εμπόδιζαν μια συντονισμένη αντίδραση σε βάρος του.¹⁸ Η μοναδική αξιολόγηση απόπειρα κατά της δικτατορίας ήταν της 8^{ης} Απριλίου 1926 στη Θεσσαλονίκη από τους αντισυνταγματάρχες Καρακούφα και Μπακιρτζή. Η συνωμοσία αυτή κατέρρευσε γρήγορα επειδή κάποιοι που είχαν υποσχεθεί να τη στηρίζουν, υπαναχώρησαν την τελευταία στιγμή. Μπορεί λοιπόν να πει κάποιος πως η πτώση του Πάγκαλου προήλθε από τους παρακάτω δύο λόγους:

Από τον χαρακτήρα του. Παρόλο που ο δικτάτορας ήταν δυναμικός και αποφασιστικός, η αλαζονεία και ο εγωκεντρισμός του τον έκαναν να μην ενδιαφέρεται για τους αρχικούς υποστηρικτές του.¹⁹ Βέβαια αυτοί είχαν φροντίσει ήδη να παραγκωνίσουν στην ιεραρχία του στρατεύματος ευσυνείδητους αξιωματικούς. Γι' αυτό όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, σημαντικοί δημοκρατικοί αξιωματικοί από υποστηρικτές του έγιναν συνωμότες και πολέμιοί του. Μπορούσε ίσως να είχε καταρρεύσει νωρίτερα η δικτατορία του αν ο Βενιζέλος από το εξωτερικό δε συνιστούσε αποφυγή βίαιων αντιδράσεων κατά του Πάγκαλου. Ο Κρητικός

¹⁷ Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Μεταξύ δύο πολέμων. Πολιτική ιστορία, 1922-1940*, ό.π., σ.15

¹⁸ *Θάνος Βερέμης, Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, ό.π., σ.168

¹⁹ Στο ίδιο, σ.169

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

πολιτικός είχε επιλέξει αυτή τη στάση γιατί, ήδη από την άνοιξη, είχε συμφωνήσει με τον Πάγκαλο στη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών. Γενικά, όπως θα φανεί και μετά τη δεύτερη τετραετία του, ο Βενιζέλος όταν βρισκόταν στο εξωτερικό ακολουθούσε μια στάση κατευνασμού ενώ όταν βρισκόταν σε ελληνικό έδαφος ήταν μέρος ενός πολωτικού κλίματος υιοθετώντας, όπως θα δούμε και παρακάτω, ακόμη και δυναμικές λύσεις.

Από την αποτυχία του στην οικονομική αλλά και στην εξωτερική πολιτική. Η οικονομική πολιτική του χαρακτηρίστηκε από κακή διαχείριση και καταχρήσεις του δημοσίου χρήματος παρά τις αντίθετες εξαγγελίες του. Στην εξωτερική πολιτική οι ενέργειές του Πάγκαλου ήταν κυριολεκτικά εκτός τόπου και χρόνου. Με αυτά που έπραξε έδειξε πως αδυνατούσε να αντιληφθεί ποιες ήταν οι στρατιωτικές δυνατότητες τη χώρας αλλά και η ατμόσφαιρα των διεθνών σχέσεων. Τον Οκτώβριο του 1925 έγινε ένα μεθοριακό επεισόδιο στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα με νεκρούς τρεις Έλληνες αξιωματικούς. Ενεργώντας με δυσανάλογη ενέργεια, ο Πάγκαλος διέταξε επίθεση στο εσωτερικό της Βουλγαρίας (Πετρίτσι) προκαλώντας με αυτό καταδίκη από την Κοινωνία των Εθνών και επιβολή σοβαρού ποσού αποζημίωσης προς τη γειτονική χώρα. Η ανευθυνότητά του φαίνεται από το ότι δεν έλαβε υπόψη ότι η ΚτΕ από τον Αύγουστο του 1923 δεν είχε δικαιώσει την Ελλάδα σε διαμάχη που είχε με την Ιταλία που κατέλαβε τότε για ένα μήνα την Κέρκυρα. Ο Πάγκαλος προέβη επίσης σε συμφωνίες με την Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία για μειονοτικά ζητήματα θέλοντας να έχει καλυμμένα τα νώτα του σε πιθανή επίθεσή του στην Τουρκία την οποία εξακολουθούσε να ονειρεύεται από τις αρχές του 1923.

Όλα τα παραπάνω δείχνουν πως ο χαρακτήρας, οι πρακτικές και η πολιτική του Πάγκαλου θα έφερναν σύντομα την πτώση του και δε θα επέτρεπαν στο καθεστώς του να κυριαρχήσει για μεγάλο διάστημα.

4.2. Η ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΠΑΓΚΑΛΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΝΔΥΛΗ

Ο Γεώργιος Κονδύλης ήταν την εποχή που εξετάζουμε φιλοβενιζελικός αξιωματικός και φανατικός αντιμοναρχικός. Ήταν αξιωματικός της οργάνωσης Εθνική Άμυνα που είχε συγκροτηθεί τον Ιούνιο του 1916 στη Θεσσαλονίκη. Δεν έλαβε μέρος στον μικρασιατικό πόλεμο όπως άλλωστε οι περισσότεροι αμυνίτες αξιωματικοί. Ανήκε στην ακραία πτέρυγα των Βενιζελικών που ήταν γνωστή με την ονομασία Δημοκρατική Ένωση. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, ο Κονδύλης προσπάθησε να εξουδετερώσει το πραξικόπημα του Πάγκαλου από την

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

πρώτη μέρα, αλλά το εγχείρημά του ματαιώθηκε μετά από παρέμβαση του Παπαναστασίου. Παρόλο που και ο Κονδύλης δεν πήγαινε πίσω σε αυταρχικές πρακτικές εντός του στρατεύματος, όπως έκανε μετά την αποτυχία της Αντεπανάστασης, παρατηρούσε τη χαλαρότητα στις σχέσεις πελατείας - προστασίας του Πάγκαλου με τους οπαδούς του καθώς και το χάος που προκάλεσε στον στρατό ο κλονισμός της ιεραρχίας.

Με δεδομένα τα παραπάνω, ο Κονδύλης δε δυσκολεύτηκε να ανατρέψει τον Πάγκαλο στις 22 Αυγούστου 1926. Σ' αυτό τον βοήθησαν τα Δημοκρατικά Τάγματα τα οποία ήταν οι πραιτωριανοί της δικτατορίας. Η σύλληψη του Θεόδωρου Πάγκαλου έγινε ύστερα από περιπετειώδη καταδίωξη στη θάλασσα. Μαζί με την πτώση του Πάγκαλου είχαμε και την εκ νέου ανακήρυξη του ναυάρχου Κουντουριώτη ως Προέδρου της Δημοκρατίας. Ο Πάγκαλος έμεινε φυλακή για δύο χρόνια και τελικά η δίκη που έγινε το 1930 τον έκρινε ένοχο για οικονομικά ζητήματα. Ο Κονδύλης στις 9 Σεπτεμβρίου 1926 διέλυσε τα Δημοκρατικά Τάγματα. Οι πολλοί νεκροί και τραυματίες της λαϊκής εξέγερσης κατά του τρόπου διάλυσής τους αποτέλεσαν υπόδειγμα έκπτωσης των στρατιωτικών ηθών.²⁰ Η κατασταλτική χρησιμοποίηση του στρατού στο συγκεκριμένο γεγονός θα είχε και συνέχεια όποτε «χρειάστηκε», όπως στις διαδηλώσεις κατά της σύντομης δικτατορίας του Κονδύλη, κατά των καπνεργατών στη Θεσσαλονίκη κ.ά.

Μετά την ανατροπή Πάγκαλου η κοινή γνώμη απαίτησε συνεννόηση των κομμάτων και σχηματισμό οικουμενικής κυβέρνησης. Αυτή η βούληση του λαού δεν εισακούστηκε όσο θα έπρεπε με αποτέλεσμα η κυβέρνηση να σχηματιστεί στις 26 Αυγούστου από τον ίδιο τον Κονδύλη για να προετοιμάσει τη χώρα για εκλογές. Στις εκλογές όμως που έγιναν στις 7 Νοεμβρίου, το κόμμα του δε μετείχε αφού διαλύθηκε προσωρινά. Η σύγκριση με το παγκαλικό καθεστώς έδωσε νέα πίστωση χρόνου στο Κοινοβούλιο,²¹ το οποίο ψήφισε τελικά το Δημοκρατικό Σύνταγμα της Ελλάδας στις 3 Ιουνίου 1927.

²⁰ Στο ίδιο, σ.170

²¹ Στο ίδιο, σ.171

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

5. ΤΑ ΔΙΑΔΟΧΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΛΑΣΤΗΡΑ - BENIZEΛΟΥ ΥΠΟΝΟΜΕΥΟΥΝ ΤΗΝ ΑΒΑΣΙΛΕΥΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

5.1. ΤΟ ΑΠΟΤΥΧΗΜΕΝΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΠΛΑΣΤΗΡΑ ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 1933. ΔΥΣΧΕΡΑΙΝΕΙ Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ BENIZEΛΟΥ

5.1.1. ΑΚΡΑΙΑ ΠΟΛΩΣΗ ΚΑΙ ΑΛΙΕΞΟΔΑ ΔΙΑΔΕΧΟΝΤΑΙ ΤΗΝ ΤΕΤΡΑΕΤΙΑ BENIZEΛΟΥ

Την τετραετία 1928-1932 η Ελλάδα έζησε μια δεύτερη εποχή διακυβέρνησης από τον Ελευθέριο Βενιζέλο (η πρώτη ήταν το 1910-1915). Το διάστημα αυτό δεν υπήρχαν στρατιωτικές παρεμβάσεις στην πολιτική ζωή της χώρας. Όμως από τη μέση της θητείας της και μετά η κυβέρνηση άρχισε να παρουσιάζει φθορά και αποτυχία στην εφαρμογή του προγράμματός της. Οι συνεχιζόμενες κακές σοδειές στη γεωργική παραγωγή, οι συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και η αλαζονεία της εξουσίας συντέλεσαν στη μείωση της απήχυσής της στην κοινωνία.

Στις εκλογές που έγιναν στις 25 Σεπτεμβρίου 1932 τα δύο μεγάλα κόμματα (Κόμμα φιλελευθέρων-Λαϊκό Κόμμα) έλαβαν σχεδόν τον ίδιο αριθμό ψήφων. Τελικά, μετά από ένα διάστημα διαπραγματεύσεων ανάμεσα στους πολιτικούς αρχηγούς, φτάσαμε στις αρχές Νοεμβρίου ο Βενιζέλος να δίνει ψήφο ανοχής στην κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος με πρωθυπουργό τον Παναγή Τσαλδάρη. Στην κυβέρνηση συμμετέχουν και ο Μεταξάς με τον Κονδύλη ο οποίος είχε περάσει πλέον στην αντιβενιζελική πτέρυγα. Στις 13 Ιανουαρίου 1933 ο Βενιζέλος αποσύρει την ψήφο εμπιστοσύνης αφού ο Κονδύλης, ως υπουργός Στρατιωτικών, καταγγέλλεται πως προσπαθεί να αλλοιώσει τη δημοκρατική σύνθεση του στρατού. Την εποχή αυτή υπάρχει ο φόβος σε μεγάλη μερίδα του Βενιζελισμού πως η παραμονή του Λ.Κ. στην εξουσία θα οδηγούσε σε πτώση της Δημοκρατίας.²² Η χώρα αρχίζει να ζει μια περίοδο κατά την οποία οι πιθανότητες παλινόρθωσης της μοναρχίας και της επιβολής δικτατορίας γίνονται ορατές.

Μετά την απόσυρση της ψήφου ανοχής, η κυβέρνηση Τσαλδάρη πέφτει και προκηρύσσονται εκλογές για τις 5 Μαρτίου 1933. Η ατμόσφαιρα μέσα στην οποία γίνεται η προεκλογική

²² Βίκτωρ Παπακοσμάς, *Ο στρατός στην πολιτική ζωή της Ελλάδος*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1981, σ.257

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

εκστρατεία δεν προμηνύει κάτι καλό για τον τόπο. Για πρώτη φορά επικρατεί τόσο μεγάλη πόλωση μετά τις εκλογές του 1920. Είναι οι πρώτες εκλογές στις οποίες απουσιάζει το πολιτειακό ζήτημα αφού ήδη και ο Τσαλδάρης, με οχτώ χρόνια καθυστέρηση, έχει αναγνωρίσει ως πολίτευμα του τόπου την Αβασίλευτη Δημοκρατία. Η πόλωση οφείλεται τόσο στη δράση ακραίων Αντιβενιζελικών στο στράτευμα όσο-κυρίως- σε ζητήματα εσωτερικής πολιτικής. Η Ηνωμένη Αντιπολίτευση κατηγορεί τον Βενιζέλο για κακή διαχείριση της οικονομικής κρίσης ενώ ο Εθνικός Συνασπισμός- με κύριο εκφραστή το κόμμα του Βενιζέλου - προβάλλει την ανικανότητα του Τσαλδάρη και κορυφαίων στελεχών του στα οικονομικά. Σημείο έντονης αντιπαράθεσης υπήρξε και η υπόσχεση της Η.Α, για αποζημίωση 25% στους πρόσφυγες, η οποία είχε παρακρατηθεί παλαιότερα. Σ' αυτό το ζήτημα ο Βενιζέλος κατηγορεί τους αντιπάλους του για ανεύθυνες υποσχέσεις.

5.1.2. ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΠΛΑΣΤΗΡΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Η εκλογική αναμέτρηση στις 5 Μαρτίου 1933 καταλήγει σε ισοψηφία ανάμεσα στα δύο εκλογικά μπλοκ αλλά λόγω του εκλογικού συστήματος του πλειοψηφικού η Ηνωμένη Αντιπολίτευση παίρνει στη Βουλή 136 έδρες και ο Εθνικός Συνασπισμός 110. Ο στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας, ηγέτης της Επανάστασης τον Σεπτέμβριο του 1922, δεν μπορεί να συμβιβαστεί με ενδεχόμενη άνοδο του Αντιβενιζελισμού στην εξουσία και κάνει κίνημα την ίδια μέρα των εκλογών. Ο Βρετανός πρεσβευτής Σερ Πάτρικ Ράμσεϋ σε επιστολή του στον υπουργό Εξωτερικών Σάιμον την επόμενη μέρα, αναφέρει πως το κίνημα Πλαστήρα εξέπληξε τους Αθηναίους εκείνο το πρωί.²³ Ο Πλαστήρας δήλωνε πως οι λόγοι που επέβαλαν το κίνημά του ήταν η ενδεχόμενη παλινόρθωση της μοναρχίας και η εξάπλωση του κομμουνισμού. Βέβαια στο αρχείο της Πηνελόπης Δέλτα συναντάμε ένα «απολογητικό» κείμενο που το έγραψε από το εξωτερικό τον Απρίλιο του 1934 και στο οποίο δίνει πολλές εξηγήσεις. Σε ένα σημείο του κειμένου του ο Πλαστήρας καυτηριάζει τον τρόπο εργασιών της Βουλής χαρακτηρίζοντάς τον ως «στίβο ταυρομαχίας», πολλά νομοθετικά μέτρα ως αναίσχυντα και τις δημόσιες υπηρεσίες σε παράλυση.²⁴ Σε άλλο σημείο του κειμένου παρομοιάζει την αναγκαιότητα του εγχειρήματός του με εκείνο του 1922 παραδεχόμενος ότι σε καμία περίπτωση δεν υπήρχε προέγκριση από τον λαό. «Αλλά μήπως είχομεν αυτήν και το 1922; Ο

²³ Γιάννης Ανδρικόπουλος, *Οι ρίζες του ελληνικού φασισμού – Στρατός και Πολιτική (Με 18 ανέκδοτα έγγραφα της βρετανικής, γερμανικής και αμερικάνικης πρεσβείας)*, Διογένης, Αθήνα, 1977, σ.53

²⁴ Π.Α. Ζάννας (επιμ.), *Νικόλαος Πλαστήρας (Αρχείο της Π.Σ. Δέλτα)*, Ερμής, Αθήνα, 1989, σ.61

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

λαός εκ των υστέρων μας επιδοκίμασεν και τότε».²⁵ Την ημέρα του πραξικοπήματος της 6ης Μαρτίου ο βενιζελικός στρατηγός είχε ως τη δύση του ηλίου εξασφαλίσει την υποστήριξη όλων σχεδόν των μονάδων και των τριών όπλων. Όπως φάνηκε όμως, η συντριπτική ηγεσία της βενιζελικής ηγεσίας του στρατού, με προεξάρχοντα τον Επιθεωρητή Στρατού Αλ. Οθωναίο, δείχνει σαφή απροθυμία να στηρίξει την κίνησή του. Ο Βενιζέλος που σύμφωνα με τον Ράμσεϋ πρόσφερε στον Πλαστήρα τη δυνατότητα διαφυγής με θωρηκτό, την οποία όμως ο τελευταίος αρνήθηκε, τήρησε ενδιάμεση στάση. Τις πρώτες ώρες φάνηκε να ανέχεται το κίνημα αλλά στην εξέλιξή του κράτησε σαφή απόσταση από αυτό. Ποιοι ήταν οι λόγοι που καθόρισαν τη στάση του; Ήταν η αρνητική θέση που πήραν οι αξιωματικοί, ο φόβος μιας ενδεχόμενης αιματοχυσίας και το γεγονός ότι συνειδητοποίησε πως η εκλογική ήττα της παράταξής του δεν ήταν τόσο σημαντική αφού μπορεί να έχασε την κυβέρνηση, διατήρησε όμως την υπεροχή σε Βουλή και Γερουσία.²⁶ Μάλιστα εκείνες τις κρίσιμες ώρες ο Κρητικός πολιτικός προσπαθούσε να γίνει μεσολαβητής ανάμεσα σε Πλαστήρα και Τσαλδάρη. Τελικά μετά από διαβουλεύσεις τεσσάρων ημερών η εξουσία μεταβιβάστηκε στον νικητή των εκλογών Παναγή Τσαλδάρη (Λαϊκό Κόμμα). Σύμφωνα με όσα αναφέρονται στην επιστολή του Ράμσεϋ στον Σάιμον, ο Πλαστήρας δήλωσε, παρά την αποτυχία του, πως με την πράξη του κατάφερε να αποφευχθούν σκηνές σαν εκείνες του 1920 σε βάρος των ηττημένων βενιζελικών. Νομιμοποιώντας, κατά κάποιον τρόπο, το κίνημά του δήλωνε στο κείμενο που βρίσκουμε στο αρχείο της Πηνελόπης Δέλτα: «Τα σπουδαιότερα έργα στηρίζονται στην ηθική και όχι στην νομιμότητα».²⁷ Στο ίδιο κείμενό του επικρίνει τους ηγέτες των Δημοκρατικών διότι έπεσαν σε πλάνη από τους αντιπάλους τους. Γράφει ο Πλαστήρας: «Θα τους κρίνη και θα τους καταδικάσει η ιστορία, δικαιολογία υφίστατο διότι ουδεμία [...] μετά τα τόσα ιστορικά γεγονότα που εχώρισαν αθεράπευτα δύο κόσμους».²⁸

5.1.3. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΞΥΝΣΗ ΠΥΡΟΔΟΤΕΙ ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Η συνέχεια όσων διαδραματίστηκαν στις 6 Μαρτίου ήταν κακή στο επίπεδο των άμεσων γεγονότων αλλά και μακροπρόθεσμα. Ο Πλαστήρας μετά από λίγες μέρες διέφυγε στο εξωτερικό. Στις 11 Μαΐου ακραίοι Αντιβενιζελικοί με επικεφαλής τον Μεταξά ζητούν την παραπομπή του Βενιζέλου σε δίκη με την κατηγορία του ηθικού αυτουργού στο κίνημα του

²⁵ Στο ίδιο, σ.63

²⁶ Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, ό.π., σ.202

²⁷ Π.Α. Ζάννας (επιμ.), ό.π., σ.63

²⁸ Στο ίδιο, σ.69

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

Πλαστήρα. Στις 15 Μαΐου στη Βουλή διεξάγεται μια έντονη συζήτηση όπου ο Βενιζέλος υπερασπίζεται τον εαυτό του αλλά και τον δραπετεύσαντα στο εξωτερικό Πλαστήρα. Όταν ο Βενιζέλος επικαλείται τις υπηρεσίες του στρατηγού στη χώρα, οι αντιδράσεις είναι οξύτατες από τον Τσαλδάρη και βουλευτές του Λαϊκού Κόμματος. Το οξυμένο κλίμα στην πολιτική ζωή του τόπου χειροτερεύει όταν στις 6 Ιουνίου γίνεται απόπειρα κατά του Βενιζέλου και της συζύγου του ενώ το όχημα στο οποίο επιβαίνουν κινείται επί της λεωφόρου Κηφισίας. Κατά τη διάρκεια του περιστατικού σκοτώνεται ο συνοδός του οχήματος ενώ τραυματίζονται ο οδηγός και η Έλενα Βενιζέλου (ελαφρύτερα). Όπως αποδείχθηκε αμέσως, η απόπειρα είχε οργανωθεί από τον Διοικητή της Γενικής Ασφάλειας. Όμως οι εμπνευστές και χρηματοδότες παρέμειναν άγνωστοι. Στους επόμενους μήνες μετά το γεγονός, η ίδια η απόπειρα και τα εμπόδια στην πλήρη διαλεύκανση του περιστατικού αναζωπυρώνουν έναν ακραίο φανατισμό ανάμεσα στους δύο πόλους της πολιτικής ζωής του τόπου.

5.1.4. ΟΙ ΑΔΙΑΛΛΑΚΤΟΙ ΚΕΡΔΙΖΟΥΝ ΕΔΑΦΟΣ

Η επιπολαιότητα με την οποία αποφασίστηκε από τον οργανωτή του μαζί με την αδεξιότητα που χαρακτήρισε το εγχείρημα, δυσχέρανε τη θέση του Βενιζέλου και όξυνε τα πολιτικά πάθη. Οι αδιάλλακτοι στρατιωτικοί κερδίζουν έδαφος στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο. Είναι φανερό από τις κινήσεις τους ότι ούτε η παλινόρθωση ούτε η επιβολή δικτατορίας ήταν μακρινά ενδεχόμενα. Άλλωστε τόσο το αποτυχημένο κίνημα του Πλαστήρα όσο και τα άλλα που είχαν γίνει, πετυχημένα ή μη, μετά το 1922, περνούσαν την αίσθηση στην κοινή γνώμη ότι μια αυταρχική λύση ήταν συχνά αναπόφευκτη και δεν έπρεπε να προκαλεί έκπληξη.²⁹ Η προοπτική επαναφοράς της βασιλευόμενης δημοκρατίας έβρισκε εκφραστή τον εξόριστο Γεώργιο Β' ο οποίος σε διακήρυξή του τον Απρίλιο του 1933 στο *Ελεύθερο Βήμα* μάλλον δεν άφηνε αμφιβολίες: «Μια ανωτέρα σκέψις και μια σταθερά χειρ μόνο μπορούσαν να προστατεύσουν την Ελλάδα από τα πολλαπλά κακά της εποχής». ³⁰

²⁹ Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, ό.π., σ.203

³⁰ Γιάννης Ανδρικόπουλος, ό.π., σ.16

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

5.2. Η ΑΠΟΤΥΧΗΜΕΝΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΗΣ 1ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1935. ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΠΟΥ ΤΗΝ ΠΡΟΚΑΛΕΣΑΝ. ΓΙΑΤΙ ΑΠΕΤΥΧΕ

5.2.1. Η ΠΟΛΩΣΗ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ – ΛΑΪΚΩΝ ΟΔΗΓΕΙ ΣΤΑ ΑΚΡΑ

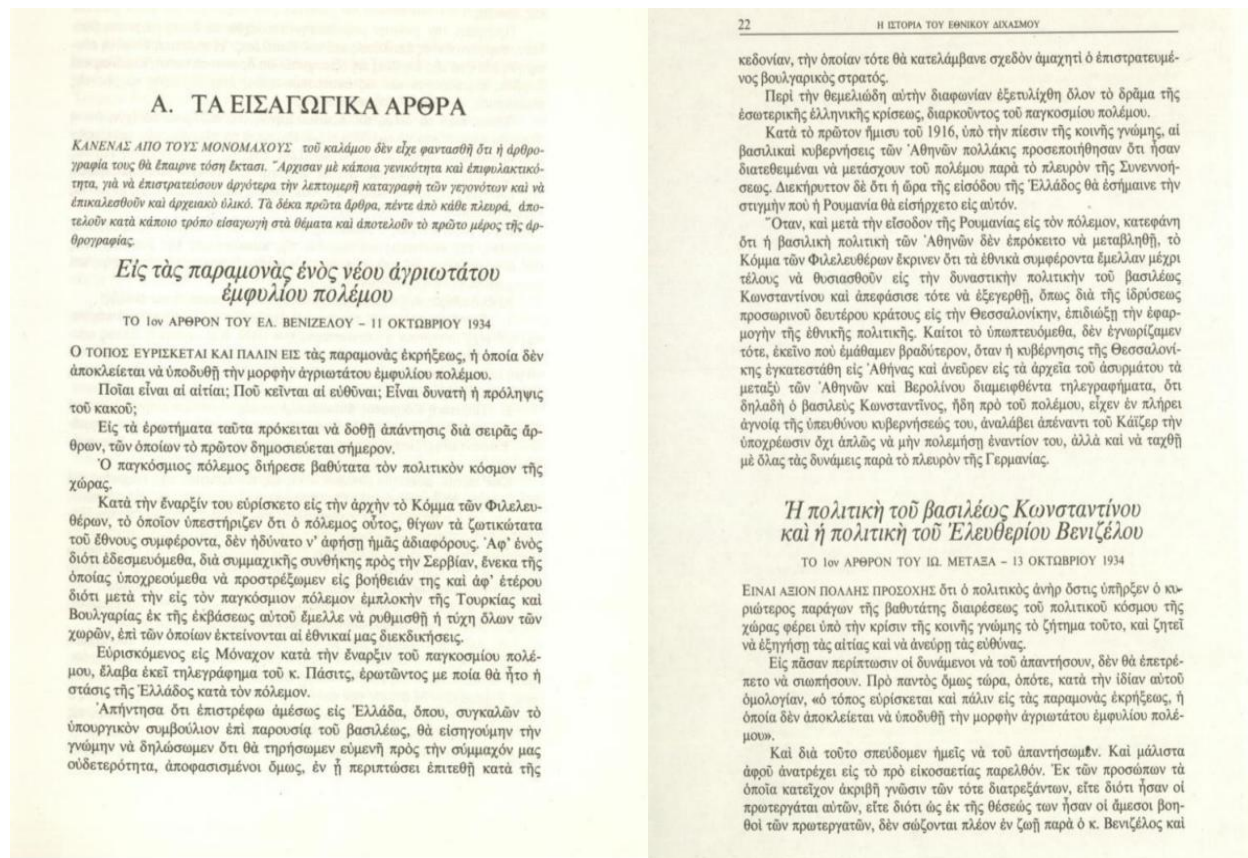
Η οξύτατη πολιτική αντιπαράθεση ανάμεσα στην κυβέρνηση και στην αντιπολίτευση το διάστημα Ιούνιος 1933- Μάρτιος 1935 είχε έξι νέες πηγές έντασης:

- Η εντύπωση πως η κυβέρνηση συγκάλυπτε την αλήθεια για την απόπειρα κατά του Βενιζέλου.
- Η αλλαγή του δημοκρατικού φρονήματος των Ενόπλων Δυνάμεων από τους υπουργούς Κονδύλη (Στρατιωτικών) και Χατζηκυριάκο (Ναυτικών).
- Οι καινούριες διατάξεις του εκλογικού νομοσχεδίου.
- Οι απειλές της κυβέρνησης ότι θα καταργούσε τη Γερουσία και η άρνησή της, κατά παράβαση του Συντάγματος, να δεχθεί κοινές συνεδριάσεις Βουλής και Γερουσίας.
- Τα επανειλημμένα επεισόδια που προκαλούσαν στη Βουλή κυβερνητικοί βουλευτές.
- Οι φήμες πως ο Κονδύλης ή και ο Μεταξάς προετοίμαζαν δικτατορία και παλινόρθωση της μοναρχίας.

Νέο στοιχείο έντασης ήταν η καταδίκη από τους Βενιζελικούς του Βαλκανικού Συμφώνου που υπέγραψε η κυβέρνηση Τσαλδάρη.³¹ Σε ότι αφορά το θέμα της απόπειρας, η αντιπολίτευση κατηγορούσε την κυβέρνηση - χωρίς αποδείξεις πάντως- πως είχε χρηματοδοτηθεί από πιστώσεις συγκεκριμένου υπουργείου. Σε αυτό το τεταμένο πολιτικά κλίμα, έγιναν μεσολαβητικές προσπάθειες για εκτόνωση των αντιπαραθέσεων (π.χ. Γονατάς) αλλά η εμμονή του Βενιζέλου για «δικαίωση», η αδυναμία του Τσαλδάρη να ελέγξει τους ακραίους του κόμματός του και η αδιαλλαξία του ρυθμιστικού κόμματος που είχε φτιάξει ο Κονδύλης να συνεισφέρει σε έναν συμβιβασμό, οδήγησαν σε αποτυχία τις προσπάθειες αυτές. Την εποχή εκείνη η κυβέρνηση κάνει προσπάθεια να καταργήσει προνόμια αμυντικών αξιωματικών αλλά λόγω των αντιδράσεων που προκαλούνται, το παίρνει πίσω. Η υπαναχώρηση αυτή εκλαμβάνεται από τους ενδιαφερόμενους αξιωματικούς ως κυβερνητικός ελιγμός ή ως προσπάθεια να μειωθεί η επιρροή τους στον κύκλο των συναδέλφων τους. Στα τέλη του 1934 σε αρθρογραφία του Βενιζέλου από τα Χανιά και του Μεταξά (εφημερίδα Καθημερινή) εκτίθενται τα γεγονότα του διχασμού του 1915 (βλέπε Εικόνα 3).

³¹ Γιώργος Μαυρογορδάτος, Μεταξύ δύο πολέμων. Πολιτική ιστορία, 1922-1940, ό.π., σ.24

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

Εικόνα 3. Από την αρθρογραφία των Βενιζέλου - Μεταξά τον Οκτώβριο του 1934.

Πηγή: <https://www.ioannismetaxas.gr/>

Η εντελώς διαφορετική προσέγγιση των δύο στο ζήτημα του Διχασμού αναζωπυρώνει περισσότερο τον ίδιο τον διχασμό. Πάντως και η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα, όπως φαίνεται σε αναφορά του πρεσβευτή Γουότερλω στον υπουργό των Εξωτερικών Σάμιον, θεωρεί την πολιτική του υπουργού Χατζηκυριάκου στο Ναυτικό καταστροφική και ανεύθυνη. «Στον ίδιο χώρο η στάση της κυβερνήσεως [...] έσπειρε γόνιμο σπόρο» λέει ο Γουότερλω. Ο ίδιος όμως κρίνοντας την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα το 1934, θεωρεί πως μάλλον εσφαλμένα πολλοί αξιωματικοί θεωρούσαν πως η κυβέρνηση του Α.Κ. προετοιμάζε την αποκατάσταση της μοναρχίας.³²

Προς τα τέλη του 1934 είναι φανερό πως τα πολιτικά πράγματα πηγαίνουν προς ρήξη. Το ερώτημα είναι ποιος θα την προκαλέσει πρώτος. Μια τελευταία αλλά εντελώς προσωρινή εκτόνωση του κλίματος συμβαίνει όταν βενιζελικοί «υπαρχηγού» του κόμματος συγκατατίθενται στη Βουλή στην εκλογή και πάλι του δεξιού Αλέξανδρου Ζαΐμη ως Προέδρου

³² Γιάννης Ανδρικόπουλος, ό.π., σ.58

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

της Δημοκρατίας με αντάλλαγμα υποχωρήσεις της κυβέρνησης στον σχεδιαζόμενο εκλογικό νόμο. Η αλλαγή κάποιων διατάξεων ικανοποίησε μερίδα πολιτικών της βενιζελικής παράταξης. Παρά το παραπάνω γεγονός, η δραστηριοποίηση, με επίκεντρο τη Θεσσαλονίκη της παραστρατιωτικής αντιβενιζελικής οργάνωσης «Οργάνωσις Εθνικού Κυρίαρχου Κράτους» και η εντελώς διαφορετική μεταχείριση της Αστυνομίας σε αιτήματα για συγκεντρώσεις φιλομοναρχικών ομάδων από τη μία και δημοκρατικών από την άλλη, αυξάνουν, όπως ομολογεί και ο πρεσβευτής Γουώτερλω, τις υποψίες των Βενιζελικών για προετοιμασία της κυβέρνησης στο παρασκήνιο με σκοπό την αποκατάσταση της μοναρχίας.³³ Η σταγόνα όμως που ξεχείλισε το ποτήρι της ακραίας πόλωσης ήταν η δεύτερη αναβολή της δίκης των κατηγορουμένων για την απόπειρα κατά του Βενιζέλου, παρόλο που είχαν περάσει 18 μήνες από την ενέργεια αυτή.

5.2.2. ΕΓΚΡΙΣΗ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΓΙΑ ΚΙΝΗΜΑ

Τον Ιανουάριο του 1935 ο Βενιζέλος από τα Χανιά δίνει την έγκριση για την πραγματοποίηση κινήματος. Ήθελε να προλάβει τις γερουσιστικές εκλογές οι οποίες θα αφορούσαν την ανανέωση του ενός τρίτου της Γερουσίας και επρόκειτο ν' αλλάξουν τον συσχετισμό δυνάμεων των δύο παρατάξεων στη Γερουσία και στη Βουλή. Το σχέδιο του κινήματος προέβλεπε την αναβίωση δύο «κρατών», της Αθήνας (για την κυβέρνηση) και της Θεσσαλονίκης (για τους κινήματιες). Βέβαια αυτή η πρόβλεψη θα σήμαινε την πρόκληση ενός νέου διχασμού άγνωστης διάρκειας. Αν η εξέλιξη του κινήματος ήταν ευνοϊκή, προβλεπόταν επιβολή δικτατορίας από τον Πλαστήρα, σύντομης διάρκειας όπως ήθελε ο Βενιζέλος.

5.2.3. ΕΡΙΑΔΕΣ ΣΤΟ ΒΕΝΙΖΕΛΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ

Στα τέλη του 1934, μετά από συνάντηση στην Κρήτη με φίλο του αξιωματικό της Αεροπορίας, ο Βενιζέλος έδινε την εντύπωση πως όχι μόνο δε θα βρισκόταν στην ηγεσία του κινήματος, αλλά φαινομενικά θα έπαιρνε και απόσταση από αυτό. Η επιμονή όμως του στρατηγού Σαράφη για παρουσία στην Ελλάδα και η δέσμευση Βενιζέλου στη συνέχεια, άλλαξαν τον τελικό σχεδιασμό του Κρητικού πολιτικού. Ο Βενιζέλος όμως δεν ήθελε να φαίνεται πως από την πρώτη στιγμή ήταν αυτός στην ηγεσία του κινήματος. Καταλληλότερος για αρχηγός του φαινόταν ο Πλαστήρας, ο οποίος ήταν εξόριστος στο εξωτερικό. Όμως βρισκόταν σε δυσμένεια από τα μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής. Ο Βενιζέλος στράφηκε τότε στη λύση

³³ Στο ίδιο, σ.59

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

του φίλου του Αλ. Οθωναίου. Ο τελευταίος όμως, που ήταν φανατικός κατά των Αντιβενιζελικών, αρνήθηκε θεωρώντας πως το κίνημα θα αποτύγχανε αφού μετά την αλλαγή διατάξεων του εκλογικού νόμου που είχε ψηφίσει η κυβέρνηση, οι πολιτικοί του Βενιζελισμού δεν είχαν λόγο να το στηρίζουν. Πράγματι φαίνεται πως οι Παπαναστασίου, Μυλωνάς, Γονατάς και -ίσως - και ο Καφαντάρης δεν έδειχναν διάθεση εμπλοκής. Την ίδια στιγμή φαινόταν πως και μέσα στους κόλπους του Βενιζελισμού υπήρχαν έριδες. Μεταξύ των δημοκρατικών αξιωματικών υπήρχε καχυποψία και ανταγωνισμός. Ακόμα και στην ανταλλαγή επιστολών ανάμεσα στον Πλαστήρα και στους απόστρατους αξιωματικούς της Εθνικής Άμυνας φαίνεται ο βαθμός της αντιπαράθεσης που υπήρχε στο στρατόπεδο των αξιωματικών. Εξάλλου και η Επαναστατική Επιτροπή του κινήματος είχε άλυτες διαφορές με τη Δ.Α.

5.2.4. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Σε ότι αφορά τη γενική προετοιμασία του κινήματος αξίζει να αναφερθούν τα παρακάτω: Την ευθύνη θα την είχε τελικά η Επαναστατική Επιτροπή αφού, για λόγους που εξηγήσαμε, δεν προχώρησαν οι λύσεις των Πλαστήρα και Οθωναίου. Την επιτροπή αποτελούσαν οι Κ. Βλάχος, Α. Κολιαλέξης, Στ. Σαράφης. Ο ικανός ναύαρχος Καραβίδας δέχθηκε ν' αναλάβει αυτός τον αποκλεισμό του στόλου στον Πειραιά και την αρπαγή των πλοίων για το επιχειρησιακό κομμάτι. Όταν όμως έμαθε πως υιοθετήθηκε το σχέδιο του ναυάρχου Κολιαλέξη για κατάληψη της πρωτεύουσας, απέσυρε τη συμμετοχή του στο κίνημα. Στο σχέδιο που τελικά επικράτησε, προβλεπόταν η κατάληψη του στόλου με ταυτόχρονες παραπλανητικές κινήσεις σε διάφορα σημεία της Αθήνας- όχι όμως η κατάληψη της πόλης- και ταυτόχρονα η εξέγερση των στρατιωτικών μονάδων στην Μακεδονία. Από οικονομικής πλευράς, υπήρχε λογαριασμός σε ελληνική τράπεζα στο όνομα της Έλενας Βενιζέλου από όπου τα μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής μπορούσαν να παίρνουν ποσά για τις ανάγκες του κινήματος και για δωροδοκίες αξιωματικών που υπηρετούσαν σε νευραλγικές θέσεις. Το συγκεκριμένο κίνημα πήρε μια πρώτη αναβολή, αφού δεν επιχειρήθηκε στις 18 Ιανουαρίου 1935, όπως ήταν προγραμματισμένο αρχικά. Τελικά αποφασίστηκε η 1^η Μαρτίου. Ένα πρωτοφανές στοιχείο, που πιθανότατα εντυπωσιάζει κάθε παρατηρητή ή ιστορικό των γεγονότων, είναι ότι υπήρξε κοινολόγηση του κινήματος πολύ πριν την εκτέλεσή του. Τρεις μέρες πριν γίνει, ο Ριζοσπάστης είχε δημοσιεύσει μια ακριβή σε γενικές γραμμές εικόνα του εγχειρήματος. Αν και υπήρχαν ψευδώνυμα με τα οποία επικοινωνούσαν οι συνωμότες, μετά απ' όσα αναφέραμε παραπάνω φαίνεται πως η χρήση τους ήταν περιττή. Στις 26 Φεβρουαρίου, τρεις μέρες πριν εκραγεί το

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

κίνημα, έγινε μια τελευταία συνάντηση όλων των εμπλεκόμενων στο σπίτι του ταγματάρχη Ευστρατίου. Μάλλον το τελικό σχέδιο είχε ήδη εγκριθεί μέρες νωρίτερα από τους εν ενεργεία αξιωματικούς, αλλά η συνάντηση αυτή ήταν εικονική για να μη θεωρηθούν παραγκωνισμένοι οι απόστρατοι που συμμετείχαν σ' αυτή.³⁴

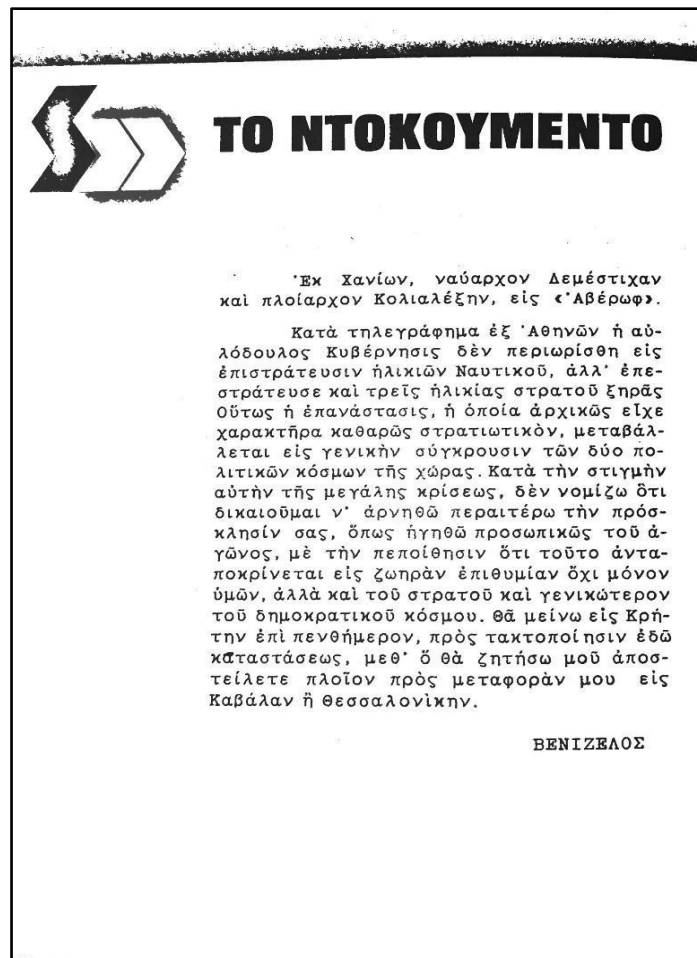
5.2.5. ΠΑΤΑΓΩΔΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑ

Για ένα κίνημα στο οποίο είχαν δηλώσει συμμετοχή πολλοί έμπειροι αξιωματικοί και γινόταν υπό την «αιγίδα» του Ελευθέριου Βενιζέλου, το αποτέλεσμα ήταν τελικά απογοητευτικό. Παρόλο που την ύστατη στιγμή με δραματικό τηλεγράφημα στον πλοίαρχο του ΑΒΕΡΩΦ Κολιαλέξη, ο Βενιζέλος ανέλαβε την ηγεσία του κινήματος (βλέπε Εικόνα 4), ελάχιστα πράγματα λειτούργησαν σωστά. Οι αξιωματικοί του Ναυτικού συνεργάστηκαν σωστά και κατέλαβαν τον στόλο. Όμως μετά από επιμονή του υποναύαρχου Δεμέστιχα, ο στόλος κινήθηκε αμέσως προς την Κρήτη αντί για τη Θεσσαλονίκη προκειμένου να ενισχύσει την προγραμματισμένη εξέγερση στις μονάδες της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Οι παραπλανητικές κινήσεις στην Αθήνα απέτυχαν γιατί ή έγιναν με ερασιτεχνισμό ή δεν έγιναν καθόλου. Ο υπεύθυνος του κινήματος στη Μακεδονία ταγματάρχης Σφέτσιος έκανε λάθος συνεννόηση με τον Σαράφη και το πρωί της 1^{ης} Μαρτίου ειδοποίησε τις μνημένες μονάδες πως η εξέγερση αναβάλλεται. Ο διοικητής του Δ' Σώματος Στρατού Καμμένος με καθυστέρηση δύο ολόκληρων ημερών αποφάσισε να στασιάσει το Σώμα του. Και πάλι όμως, αντί να κινηθεί προς τον Όλυμπο ή τον ποταμό Αλιάκμονα, κινήθηκε προς τον Στρυμόνα όπου τον περίμεναν τα ισχυρότερα και υποψιασμένα πλέον κυβερνητικά στρατεύματα. Στα νησιά η προσχώρηση της Λέσβου, της Χίου και της Σάμου δεν ήταν ικανή από μόνη της να συμβάλλει στην εδραίωση του κινήματος. Όπως εύγλωττα λέει ο Γουώτερλω στον Σάιμον, «το κίνημα εκπυρσοκρότησε σαν μισογεμισμένο όπλο».³⁵

³⁴ Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, ό.π., σ.254

³⁵ Γιάννης Ανδρικόπουλος, ό.π., σ.59

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

Εικόνα 4. Τηλεγράφημα Βενιζέλου στον πλοίαρχο Κολιαλέξη
Πηγή: Καλλιγιάς, Κ.Π. (1974)

Ποιοι ήταν όμως οι πιο ουσιώδεις λόγοι της αποτυχίας του κινήματος της 1ης Μαρτίου; Οι παρακάτω, χωρίς να παρατίθενται με σειρά αξιολόγησης, μπορούν κάλλιστα να είναι:

1. Η ασυνεννοησία και οι κακές επιλογές των υπεύθυνων αξιωματικών σε κρίσιμες στιγμές.
2. Οι κακές σχέσεις της Δημοκρατικής Άμυνας με τους εν ενεργεία αξιωματικούς.
3. Ο δυναμισμός του Γεώργιου Κονδύλη, Παρόλο που η στάση του τις πρώτες ώρες της εκδήλωσης ήταν στάση αναμονής- καιροσκοπική για πολλούς- η αποφασιστική δράση του κυβερνητικού στρατού στις μάχες κοντά στον Στρυμόνα, αποδίδεται σ' αυτόν. Ο Γουώτερλω εκθειάζει τον δυναμικό χαρακτήρα του που, όπως λέει, «εμπνέει τον σεβασμό των ανδρών του».³⁶

³⁶ Στο ίδιο, σ.60

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

4. Η αδυναμία του Ν. Πλαστήρα να βρίσκεται στην Ελλάδα τις κρίσιμες ώρες . Λέγεται πως η καθυστερημένη ειδοποίησή του για την εξέγερση της 1^{ης} Μαρτίου ήταν εσκεμμένη από τα μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής για να μην προλάβει να εισέλθει στην Ελλάδα μέσω Ιταλίας.³⁷
5. Η πρωτοφανής για τέτοιου είδους κίνημα κοινολόγησή του μέρες πριν.
6. Η αδιαφορία με την οποία αντιμετωπίστηκε από τον λαό ο οποίος μάλλον δεν είχε πειστεί για την αναγκαιότητά του.³⁸ Πολλοί, πολίτες και στελέχη των Ενόπλων Δυνάμεων, είχαν την άποψη πως ο Βενιζελισμός θα μπορούσε να επικρατήσει των αντιπάλων του με νόμιμα μέσα (εκλογές).

5.3. ΤΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ ΕΝΤΕΙΝΕΙ ΤΟΝ ΑΥΤΑΡΧΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΙΣ ΦΙΛΟΜΟΝΑΡΧΙΚΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ

5.3.1. ΔΙΚΕΣ ΜΕΣΑ ΣΕ ΚΛΙΜΑ ΜΙΣΟΥΣ ΚΑΙ ΤΡΕΙΣ ΕΚΤΕΛΕΣΕΙΣ

Το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935 κατέρρευσε οριστικά μέσα σε 10 μέρες. Ο Κονδύλης, παρά την απουσία του τις αρχικές ώρες των γεγονότων, έδειξε πυγμή και αποφασιστικότητα στην αντιμετώπιση της εξέγερσης. Αμέσως σχεδόν μετά την καταστολή, άρχισαν οι διώξεις κατά των βενιζελικών. Σε διάφορα στρατοδικεία της χώρας έγιναν 1130 δίκες στρατιωτικών, πολιτικών και πολιτών. Ο τελικός απολογισμός των δικών αυτών ήταν: 60 σε θάνατο, 57 σε ισόβια, 57 σε εικοσαετή κάθειρξη και 705 σε μικρότερες ποινές. 251 κατηγορούμενοι αθωώθηκαν. Στις 18 Μαρτίου ξεκίνησε η πρώτη δίκη. Έγινε μέσα σε ένα κλίμα μίσους και αδιαλλαξίας από τους αδιάλλακτους, στρατιωτικούς και μερίδα του Τύπου, που ήθελαν καταδίκες και εκτελέσεις. Από την άλλη, μετριοπαθείς, ακόμη και μέλη ή προσκεείμενοι στην κυβέρνηση, ζητούν ηπιότερες ποινές. Ανάμεσα σε αυτούς και η αγγλική πρεσβεία. Η απόφαση αυτού του δικαστηρίου που δεν επέβαλε θανατικές ποινές ανακούφισε τον μετριοπαθή πρωθυπουργό Παναγή Τσαλδάρη. Την 1^η Απριλίου ο Μεταξάς, ο οποίος στο μεταξύ είχε αποχωρήσει από την κυβέρνηση και ο Ιωάννης Ράλλης, έκαναν διαδήλωση λόγω της μη ύπαρξης θανατικών ποινών. Στις 13 Απριλίου ξεκίνησε η δίκη των απόστρατων στελεχών της Δημοκρατικής Άμυνας. Αυτή τη φορά το δικαστήριο παίρνει μια απόφαση που μάλλον δε στηρίζεται σε ακριβή στοιχεία κατηγορητηρίου, αλλά έχει να κάνει με το 1922. Οι Αναστάσιος

³⁷ Κ.Π. Καλλιγιάς, *1^η Μαρτίου 1935: τα φοβερά ντοκουμέντα*, Φυτράκης, Αθήνα, 1974, σ.113

³⁸ Βίκτωρ Παπακοσμάς, *ό.π.*, σ.257

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

Παπούλιας και Μιλτιάδης Κοιμήσης καταδικάζονται και εκτελούνται στις 24 Απριλίου έχοντας την κατηγορία της συμμετοχής στον σχεδιασμό του κινήματος. Θεωρείται πως η απόφαση του δικαστηρίου ήταν μια πράξη εκδίκησης αφού και οι δύο εκτελεσθέντες είχαν καταθέσει ως μάρτυρες κατηγορίας στη δίκη των Έξι.³⁹ Παρά τις πιέσεις που υπήρχαν, ο αρμόδιος υπουργός των Στρατιωτικών ήταν ανένδοτος ως την τελευταία στιγμή. Στις δύο αυτές εκτελέσεις πρέπει να προσθέσουμε και μια τρίτη: αυτή του ίλαρχου Βολάνη μετά από απόφαση στρατοδικείου της Θεσσαλονίκης. Οι εκτελέσεις εκτόνωνσαν την εκδικητική μανία των φανατικών Αντιβενιζελικών παρόλο που 55 θανατικές καταδίκες έγιναν ερήμην των κατηγορουμένων που είχαν προλάβει να φύγουν στο εξωτερικό.

Μέσα στη σωρεία των δικών που αφορούσαν το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου, είχε ξεκινήσει από τις 22 Φεβρουαρίου και συνεχιζόταν η δίκη των υπευθύνων της απόπειρας κατά του Βενιζέλου. Μετά όμως από τα γεγονότα που μεσολάβησαν, εξελίχθηκε σε μια παρωδία δίκης.⁴⁰ Δεν ξεπλάγη κανείς από το ότι, μέσα σε ένα κλίμα τρομοκρατίας, αθωώθηκαν όλοι οι κατηγορούμενοι.

5.3.2. ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ Ε.Δ. ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ

Αφήνοντας τη δικαστική πλευρά των όσων ακολούθησαν μετά από το αποτυχημένο κίνημα του Βενιζέλου, περνάμε σ' αυτήν που αφορά τις συνέπειες στις Ένοπλες Δυνάμεις και στους δημοσίους λειτουργούς. Στο στράτευμα αμείφθηκαν με προαγωγές όλοι οι αξιωματικοί που πρωτοστάτησαν κατά του κινήματος. Έγιναν αλλαγές στους Διοικητές των Σωμάτων Στρατού. Διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού (έδρα η Θεσσαλονίκη) ανέλαβε ο υποστράτηγος Αλ. Παπάγος. Στοιχείο οποιασδήποτε κρίσης για το προσωπικό των Ε.Δ. δεν ήταν απαραίτητα η συμμετοχή ή στήριξη του δημοκρατικού κόμματος, αλλά τα ίδια τα πολιτικά του φρονήματα. Άλλωστε ο ίδιος ο Βρετανός υπουργός των Εξωτερικών Σάιμον, σε συνάντηση με τον Γεώργιο Β' στις 16 Οκτωβρίου 1935 στο Λονδίνο του λέει πως η γενική εντύπωση είναι πως η εξουσία στην Ελλάδα ελέγχεται από εξτρεμιστές στον Στρατό, στο Ναυτικό και στην Αεροπορία.⁴¹ Με τις τέσσερις Συντακτικές πράξεις που εκδίδει την 1^η Απριλίου η κυβέρνηση Τσαλδάρη ικανοποιεί τη μανία των αδιάλλακτων Αντιβενιζελικών. Αυτές προβλέπουν κατάργηση της Γερουσίας όπου οι Βενιζελικοί είχαν την πλειοψηφία από το 1929 όσο και από πιο πρόσφατα

³⁹ Κ.Π.Καλλιγάς, ό.π.,σ.120

⁴⁰ Στο ίδιο, σ.125

⁴¹ Γιάννης Ανδρικόπουλος, ό.π., σ.66

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

(25 Σεπτεμβρίου 1932) και άρση των εγγυήσεων του Κράτους για τους δικαστικούς, τους δημοσίους υπαλλήλους και τα μέλη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Με τα παραπάνω μέτρα γίνονται διώξεις, ακόμη και με ασήμαντη αφορμή, σε βάρος πολλών δημοσίων υπαλλήλων. Η ατμόσφαιρα που επικρατεί γενικά στη χώρα μετά την καταστολή του κινήματος επιτρέπει σε άτομα χαμηλού ήθους, τυχοδιώκτες, να βιαιοπραγούν και να τρομοκρατούν, με το «αζημίωτο» στις πόλεις και στην ύπαιθρο σε βάρος αντιπάλων της κυβέρνησης.

5.3.3. ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΔΕ ΜΕΙΩΝΟΥΝ ΤΗ ΜΑΝΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΥ

Το κλίμα που υπάρχει στις δίκες κατά των κινηματιών αλλά και η κατάσταση στις δημόσιες υπηρεσίες πηγαίνει παράλληλα με τις πολιτικές εξελίξεις οι οποίες τώρα φυσικά συμβαίνουν κατόπιν πρωτοβουλιών της κυβέρνησης Τσαλδάρη και φιλομοναρχικών πολιτικών. Στις 18 Μαρτίου ο ανταγωνισμός Μεταξά - Κονδύλη έχει ως αποτέλεσμα την αποχώρηση του πρώτου από την κυβέρνηση και τη δημιουργία του κόμματος των Βασιλοφρόνων. Λίγες μέρες αργότερα ο Τσαλδάρης, για να ικανοποιήσει τους αδιάλλακτους της παράταξής του, εκδίδει, όπως είπαμε, τέσσερις Συντακτικές Πράξεις με τις οποίες επιβεβαιώνεται και επίσημα το κλίμα διώξεων στον χώρο της δικαιοσύνης και των δημοσίων υπηρεσιών. Πρόκειται για κατάλυση της συνταγματικής νομιμότητας.⁴² Την ίδια μέρα διαλύεται η Βουλή και προκηρύσσονται εκλογές για να δημιουργηθεί μετά από αυτές Συντακτική Εθνοσυνέλευση. Στις εκλογές, οι οποίες γίνονται στις 9 Ιουνίου 1935, ερήμην φυσικά των βενιζελικών κομμάτων, σε σύνολο 300 εδρών το Λαϊκό Κόμμα παίρνει 254 έδρες και το Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα 33 έδρες. Όμως, η υπονόμευση της κυβέρνησης από τον Κονδύλη συνεχίζεται και μετά τις εκλογές. Στις 21 Ιουνίου ζητά επίσημα ο ίδιος την μοναρχία. Στις 10 Ιουλίου η Συνέλευση αποφάσισε τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος μέχρι της 15 Νοεμβρίου και διέκοψε τις εργασίες της ως τις 10 Οκτωβρίου.

⁴² Κ.Π. Καλλιγιάς, ό.π. σ, 118

6. ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ - ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΑ

6.1. ΣΤΗΝ ΤΕΛΙΚΗ ΕΥΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗ. ΤΟ ΝΟΘΟ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ ΕΠΑΝΑΦΕΡΕΙ ΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ Β'.

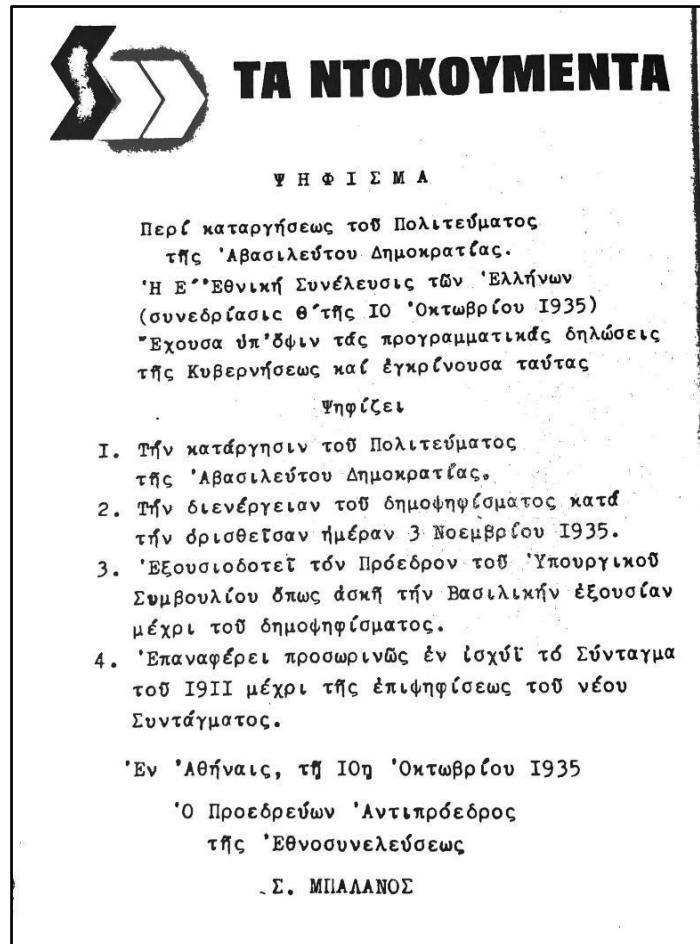
6.1.1. Η ΣΥΝΤΟΜΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΚΟΝΔΥΛΗ ΟΔΗΓΕΙ ΣΕ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Παρά το αποτέλεσμα των εκλογών της 9^{ης} Ιουνίου 1935 και παρά τον πλήρη έλεγχο του κρατικού μηχανισμού και τις διώξεις από τους ακραίους Αντιβενιζελικούς με καθοδηγητή τον Γεώργιο Κονδύλη, ο τελευταίος και οι στενοί συνεργάτες του είχαν τον φόβο πως ένα τίμιο δημοψήφισμα με πρωθυπουργό τον ήπιο κοινοβουλευτικό Παναγή Τσαλδάρη δε θα απέβαινε υπέρ της μοναρχίας. Ο Κονδύλης έπεισε τους βασιλόφρονες πως μια μεθοδευμένη αποχή των Δημοκρατικών από το δημοψήφισμα και μια αποπομπή του Τσαλδάρη από την πρωθυπουργία θα μπορούσαν να εγγυηθούν το αποτέλεσμα που επιθυμούσαν οι οπαδοί της παλινόρθωσης. Άλλωστε το κλίμα στην κοινή γνώμη δεν ήταν το ίδιο ανάμεσα στον Μάρτιο και στον Οκτώβριο του 1935. Το ρεύμα υπέρ της μοναρχίας είχε αρχίσει να υποχωρεί. Η αστική τάξη δεν ήταν διατεθειμένη να στηρίξει οποιαδήποτε φιλομοναρχική εκτροπή με τη μορφή μίας δικτατορίας. Ο λαός σε Ήπειρο, Μακεδονία, Θράκη, Κρήτη και - παραδόξως - και στην Πελοπόννησο έδειχνε απάθεια απέναντι στον φιλομοναρχισμό απογοητεύοντας τους ηγέτες του.⁴³ Ο Τσαλδάρης, ευρισκόμενος υπό πίεση από την φιλοβασιλική πτέρυγα του ΛΚ είχε αρχίσει να προσανατολίζεται υπέρ της παλινόρθωσης. Όμως ούτε αυτό ήταν αρκετό για τον Κονδύλη. Έτσι λοιπόν οι πιστοί φίλοι του υποστράτηγοι Παπάγος και Ρέππας κι ο υποναύαρχος Οικονόμου ανάγκασαν σε παραίτηση τον Τσαλδάρη και την κυβέρνησή του το πρωί της 10^{ης} Οκτωβρίου. Το μεσημέρι, οι παραπάνω, συνεχίζοντας το θεατρικό σκηνικό των ενεργειών τους, «εξουσιοδότησαν» τον Κονδύλη να σχηματίσει κυβέρνηση. Το απόγευμα της ίδιας μέρας ξεκινάει θυελλώδης συνεδρίαση της βραχυβιότερης ως τότε Εθνοσυνέλευσης της χώρας. Στη συνεδρίαση κυριαρχούν ζητωκραυγές από τη μία υπέρ του βασιλιά κι από την άλλη υπέρ του Τσαλδάρη ο οποίος αποχωρεί από τη συνεδρίαση ακολουθούμενος από την πλειοψηφία των βουλευτών του κόμματός του. Η «λειτουργία» Εθνοσυνέλευση, ακολουθώντας τη στρεβλή σειρά που είχε επιλεγεί και το 1924, χάρις σε 82 μόνο ψήφους αποφασίζει την ίδια

⁴³ Γιάννης Ανδρικόπουλος, ό.π., σ.18

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

μέρα την παλινόρθωση της βασιλείας στην Ελλάδα και τη διενέργεια δημοψηφίσματος στις 3 Νοεμβρίου (βλέπε Εικόνα 5).

Εικόνα 5. Το ψήφισμα κατάργησης της Αβασίλευτης Δημοκρατίας
Πηγή: Καλλιγιάς, Κ.Π. (1976)

Όπως πληροφορεῖ ο Βρετανός πρεσβευτής Γουώτερλου τον Χόαρ στις 11 Οκτωβρίου, το πραξικόπημα της προηγούμενης μέρας είχε υπαγορευτεί από την εκτίμηση των οργανωτών του πως ένα τίμιο δημοψήφισμα δε θα έδινε στη μοναρχία ποσοστό μεγαλύτερο από το 40%.⁴⁴ Έτσι λοιπόν από την επόμενη του πραξικοπήματος και για τις επόμενες 23 μέρες ο Κονδύλης και η δικτατορία του ξεκινούν την εφαρμογή ενός σχεδίου που θα οδηγούσε στην παλινόρθωση της μοναρχίας και στην επιστροφή του Γεωργίου Β' μέσω ενός νόθου δημοψηφίσματος. Υπό την πίεση και των μικρών χρονικών περιθωρίων εγκαθίσταται μια απροκάλυπτη δικτατορία με απαγόρευση πάσης φύσεως εκδηλώσεων δημοκρατικού φρονήματος. Εξαίρεση στους

⁴⁴ Στο ίδιο, σ.63

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

περιορισμούς που επιβλήθηκαν ήταν η αντιβασιλική αρθρογραφία προερχόμενη ακόμη κι από αντιβενιζελικές εφημερίδες όπως η «Ακρόπολις». Η χρήση του στρατού για ενέργειες καταστολής αλλά και έκτακτων στρατοδικείων ήταν στην «ημερήσια διάταξη». Με βάση αναγκαστικό νόμο γίνεται εκτοπισμός δημοκρατικών και κομμουνιστών ενώ με βάση άλλον νόμο γίνεται επ' αόριστον επιτήρηση από την αστυνομία όλων των αποστρατευθέντων αξιωματικών του κινήματος της 1ης Μαρτίου. Παρά τις απαγορεύσεις και τους νόμους της σύντομης δικτατορίας του Κονδύλη υπήρξαν ορισμένες αντιδράσεις:

Στις 15 Οκτωβρίου γίνεται στο Σύνταγμα απόπειρα διαδήλωσης υπέρ της Δημοκρατίας η οποία οδηγεί σε συγκρούσεις με την αστυνομία, συλλήψεις και καταδίκες σε κάθειρξη πολλών ετών.

Στις 26 και 27 Οκτωβρίου ο δημοκρατικός ηγέτης Αλέξανδρος Μυλωνάς εκδίδει δύο προκηρύξεις κατά του καθεστώτος και των μεθόδων του.

Στις 26 Οκτωβρίου ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου με δική του προκήρυξη καλεί τις Ένοπλες Δυνάμεις να παρέμβουν για να σχηματιστεί μια αμερόληπτη κυβέρνηση ικανή να εγγυηθεί ένα τίμιο δημοψήφισμα. Δυο μέρες αργότερα ο Κονδύλης διατάζει τη σύλληψη του Παπαναστασίου και τον εκτοπισμό του στη Μύκονο. Ο Κονδύλης την περίοδο αυτή, προσπαθεί να δικαιολογήσει τη δικτατορία του λέγοντας πως αμύνεται κατά του εμφύλιου σπαραγμού και της «δικτατορίας του προλεταριάτου»⁴⁵ Καταγγέλλοντας τον «βενιζελοκομμουνισμό», όπως αποκαλούσε τους δημοκρατικούς, υπολόγιζε πως θα παρέμενε στην εξουσία και μετά την επιστροφή του βασιλιά.

6.1.2.Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄ ΑΠΟ ΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΕΤΑΙ, ΔΕ ΜΕΝΕΙ ΑΜΕΤΟΧΟΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΟΤΙ ΣΥΜΒΑΙΝΕΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

Την ίδια περίοδο ο Γεώργιος Β΄ από το Λονδίνο όπου βρίσκεται, δε μένει αμέτοχος σε σχέση με ό τι συμβαίνει στην Ελλάδα. Από το καλοκαίρι, παρακινούμενος και από τους Άγγλους που φαίνονταν να αποδέχονται τη φιλομοναρχική τροπή που είχαν πάρει τα πράγματα, κάνει έμμεσες κρούσεις τόσο στον Ελευθέριο Βενιζέλο όσο και στους πολιτικούς που βρίσκονταν εντός Ελλάδας για πιθανή επάνοδό του. Προκειμένου να έχει έστω και την ανοχή τους σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, υποσχόταν πως θα είναι «βασιλεύς όλων των Ελλήνων» με ισονομία και λήθη στο παρελθόν.⁴⁶ Στις 16 Οκτωβρίου, κι ενώ έχει γίνει η εξαγγελία του δημοψηφίσματος, επισκέπτεται τον Άγγλο υπουργό Εξωτερικών Σάιμον προκειμένου να βολιδοσκοπήσει τις

⁴⁵ Κ.Π. Καλλιγιάς, *Παλινόρθωση και Δικτατορία – Γεώργιος Β΄ και 4^η Αυγούστου: τα φοβερά ντοκουμέντα*, Φυτράκης, Αθήνα, 1976, σ. 39

⁴⁶ Στο ίδιο, σ.45

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

προθέσεις των Βρετανών σε σχέση με τις προθέσεις του. Κάποια στιγμή λέει στον Σάιμον ότι θα στιγματιζόταν ως δειλός από τους οπαδούς του αν δεν εκμεταλλευόταν την ευκαιρία που είχε, ν' αναλάβει πάλι τη βασιλεία στην Ελλάδα. Μάλιστα ο Γεώργιος υποστηρίζει πως απέναντι στην παλινόρθωση έχουν ευνοϊκή στάση η Γιουγκοσλαβία, ο βασιλιάς της Βουλγαρίας και ο Κεμάλ. Ο Σάιμον του υπόσχεται πως η χώρα του θα στηρίξει τη μοναρχία στην Ελλάδα αν είχε εγκριθεί προηγουμένως με δημοψήφισμα. Κλείνοντας την αναφορά του στο αρμόδιο τμήμα του Foreign Office, ο Σάιμον προτείνει η Βρετανία να στηρίξει τη μοναρχία στην Ελλάδα εφόσον αυτή επιβληθεί τελικά.⁴⁷

6.1.3. ΠΑΡΩΔΙΑ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑΤΟΣ

Υπό την απολυταρχική εποπτεία του Κονδύλη γίνεται στις 3 Νοεμβρίου 1935 το δημοψήφισμα. Ένα σημαντικό μέρος του δημοκρατικού κόσμου απείχε, κάτι το οποίο ήταν αποτέλεσμα των διώξεων, των εκτοπισμών και της τρομοκρατίας που είχε προηγηθεί. Το δημοψήφισμα με ένα απίθανο ποσοστό 98% εγκρίνει την παλινόρθωση της μοναρχίας και την επιστροφή του Γεώργιου στην Ελλάδα υπό τους όρους του αναθεωρημένου Συντάγματος του 1911. Κατά γενική ομολογία υπήρξε τεράστια νοθεία στο δημοψήφισμα. Η αποκάλυψη της νοθείας είναι πιο εμφανής στα εκλογικά τμήματα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Όπως αναφέρει το 1950 ο Γεώργιος Πεσμαζόγλου, στέλεχος του Λαϊκού Κόμματος και υπουργός Οικονομικών στην τελευταία κυβέρνηση Τσαλδάρη, στο βιβλίο του *Γύρω από την παλινόρθωσιν του 1935*, «...Δεν ελήφθη η στοιχειώδης πρόνοια να εμφανισθή η από του δημοψηφίσματος αποχή των δημοκρατικών, η οποία εν τούτοις ήταν έκδηλος». ⁴⁸ Η πρωτοφανής έκταση και οι κάθε λογής «επινοήσεις» όσων συμμετείχαν στη νόθευση της λαϊκής βούλησης φαίνονται και από όσα χαρακτηριστικά αναφέρουν στις εκθέσεις τους οι Βρετανοί πρόξενοι εκείνης της εποχής σε Αθήνα, Πάτρα και Ζάκυνθο. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα παρακάτω:

Αθήνα: Φαντάροι ψήφισαν σε εκλογικό κέντρο της Παλαιάς Βουλής και αφού έκαναν βόλτες γύρω από το κτίριο, ψήφισαν για δεύτερη και τρίτη φορά. Σε τουλάχιστον 30-40 εκλογικά κέντρα στην Αθήνα δεν υπήρχαν ψηφοδέλτια υπέρ της Αβασίλευτης Δημοκρατίας. Οι φάκελοι

⁴⁷ Γιάννης Ανδρικόπουλος, ό.π., σ.68

⁴⁸ Κ.Π.Καλλιγιάς, *Παλινόρθωση και Δικτατορία, Γεώργιος Β΄ και 4^η Αυγούστου: τα φοβερά ντοκουμέντα*, ό.π., σ.50

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

ήταν ημιδιαφανείς με αποτέλεσμα να μην υπάρχει μυστικότητα της ψήφου. Οι κάλπες ήταν κλεισμένες με κοινά φτηνά λουκέτα.⁴⁹

Πάτρα: Σε εκλογικό κέντρο που εισήλθαν 115 άτομα, σύμφωνα με τ' αποτελέσματα ψήφισαν 845 αφού ομάδα στρατιωτικών ψήφισε 10 ή 11 φορές.⁵⁰

Ζάκυνθος: Ψήφισαν συνολικά 12521 εκ των οποίων οι 12481 υπέρ της μοναρχίας. Το σύνολο του πληθυσμού στο νησί, συμπεριλαμβανομένων και των ειδικών κατηγοριών ψηφοφόρων δε δίνει άθροισμα πάνω από 10.500 ψήφους. Πώς εξηγούνται οι 2000 υπεράριθμοι ψήφοι; Και πώς είναι δυνατόν όλοι οι βενιζελικοί να ψήφισαν υπέρ της μοναρχίας;⁵¹

6.1.4. Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Όλοι οι αρχηγοί των δημοκρατικών κομμάτων αρνήθηκαν, όπως ήταν φυσικό, να αναγνωρίσουν το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος. Από την πλευρά του ο Ελευθέριος Βενιζέλος, που είχε κάνει το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου για να αποτραπεί η παλινόρθωση στη χώρα, άρχισε να δείχνει από τις αρχές του Φθινοπώρου μια ρεαλιστική στάση. Γνώριζε πολύ καλά πως η αποτυχία του κινήματός του είχε αναπόφευκτες συνέπειες σε βάρος της αβασίλευτης δημοκρατίας. Γι' αυτό άρχισε να παζαρεύει μια διαλλακτική δική του στάση απέναντι στην επάνοδο της μοναρχίας με αντάλλαγμα την άρση των συνεπειών του αποτυχημένου κινήματος σε βάρος των δημοκρατικών πολιτικών και στρατιωτικών.

Την επόμενη μέρα του δημοψηφίσματος γνωστοποιείται επίσημα το αποτέλεσμα στον Γεώργιο Β' ο οποίος βρίσκεται στο Λονδίνο. Ο Γεώργιος, μετά από 11 χρόνια, επιστρέφει στην Ελλάδα στις 25 Νοεμβρίου 1935. Παρά το ότι τυπικά η επάνοδός του είχε επικυρωθεί από το δημοψήφισμα, ήξερε πολύ καλά ο ίδιος πως η επιστροφή του βασίστηκε στις μεθοδεύσεις του στρατού και όχι σε μια πραγματικά λαϊκή αποδοχή.

⁴⁹ Γιάννης Ανδρικόπουλος, ό.π., σ.70

⁵⁰ Στο ίδιο, σ.71

⁵¹ Στο ίδιο, σ.72

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

6.1.5. ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕ ΤΟ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ ΤΟΥ 1924

Επειδή είχε γίνει πολύς λόγος για τα δημοψηφίσματα του 1924 (καθιέρωσε την Αβασίλευτη Δημοκρατία) και του 1935, αξίζει να επισημανθούν τρεις σημαντικές διαφορές:

1. Το 1924 η κυβέρνηση του Παπαναστασίου είχε πάρει ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή και η ανακήρυξη της Αβασίλευτης Δημοκρατίας στηρίχθηκε σε αυξημένη πλειοψηφία στη Βουλή (283 σε σύνολο 398).
2. Το 1924 είχε προηγηθεί γενική αμνηστία και είχε γίνει προσπάθεια να εξασφαλιστεί στο δημοψήφισμα και η συμμετοχή των αντίθετων (δηλαδή των Βασιλοφρόνων).
3. Το 1924 οι διπλοψηφίες μεγάλωσαν τη διαφορά χωρίς όμως να αλλάξουν την ουσία του αποτελέσματος. Αυτό προκύπτει από προγενέστερα και μεταγενέστερα εκλογικά δεδομένα.⁵²

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό, θα λέγαμε πως η παλινόρθωση του 1935 έγινε μέσω ενός νομικά ανυπόστατου ψηφίσματος της Ε΄ Εθνοσυνέλευσης κι ενός νόθου δημοψηφίσματος εν μέσω καθεστώτος τρομοκρατίας.

6.2. ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΠΟΥ ΟΔΗΓΗΣΑΝ ΣΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

6.2.1. Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΙΝΕΤΑΙ ΚΥΡΙΑΡΧΟΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ

Με τον ερχομό του στην Ελλάδα ο Γεώργιος ακούει άμεσα τις απόψεις όλων των ηγετών των κομμάτων, των εντός κι εκτός Βουλής. Κατά τη συνάντησή του με τον Κονδύλη του ζητάει να συντάξει Βασιλικό Διάταγμα για χορήγηση αμνηστίας. Αυτό είναι κάτι που ξαφνιάζει τον τελευταίο. Στις 28 Νοεμβρίου ο βασιλιάς αποδέχεται την παραίτηση της κυβέρνησης Κονδύλη η αποτελούταν από άτομα αδιάλλακτα ως προς το ενδεχόμενο χάρης ή αμνηστίας σε όσους είχαν αποταχθεί ή καταδικαστεί λόγω της συμμετοχής τους στο κίνημα της Πρώτης Μαρτίου. Όπως φάνηκε γρήγορα, μετά την παλινόρθωση της βασιλείας, ο ακραίος Κονδύλης όχι μόνο δεν ήταν χρήσιμος αλλά ήταν και επιζήμιος σε ό,τι αφορά τα σχέδια του Γεώργιου. Άλλωστε ο βασιλιάς, παρά τη λήθη του παρελθόντος που είχε υποσχεθεί, δεν ήθελε με τίποτα την επαναφορά των απότακτων στις Ένοπλες Δυνάμεις. Έτσι, δεν επρόκειτο να δυσαρεστήσει τα ερείσματα του Κονδύλη στο στράτευμα. Μέσα από τις συναντήσεις που έκανε ο Γεώργιος μεταξύ 25 και 28 Νοεμβρίου, φάνηκε πως αυτός θα ήταν πλέον το «αφεντικό» της χώρας.

⁵² Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922: Η Παράταση του Διχασμού*, ό.π., σ.77

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

Έδωσε αμέσως αμνηστία στους πολιτικούς αλλά μόνο χάρη στους στρατιωτικούς του κινήματος της 1^{ης} Μαρτίου. Στις 2 και 3 Δεκεμβρίου οι αποφυλακισθέντες στρατιωτικοί και πολιτικοί γίνονται αντικείμενα θερμών εκδηλώσεων από πολλούς πολίτες την ίδια στιγμή που «αγανακτισμένοι» αντιβενιζελικοί και εφημερίδες διακατέχονται από οργή για την απόφαση αυτή. Παρόλο που το στρατοκρατικό στοιχείο επιτίθεται στον βασιλιά για τη συγκεκριμένη απόφαση, ο φίλος του Κονδύλη υποστράτηγος Παπάγος εγκαταλείπει το Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα του Κονδύλη και παρέχει στήριξη στον βασιλιά.

6.2.2. ΤΟ ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΔΡΟΜΟΛΟΓΕΙ ΑΔΙΕΞΟΔΑ

Στις εκλογές που εξαγγέλλονται στις 26 Ιανουαρίου 1936 για τη συγκρότηση Αναθεωρητικής Βουλής οι δύο μεγάλες παρατάξεις (Φιλελεύθεροι - Λαϊκό Κόμμα) προσέρχονται διασπασμένες. Στον προεκλογικό αγώνα κυριαρχούν αμοιβαίες κατηγορίες για τα γεγονότα του πρόσφατου παρελθόντος. Στις εκλογές προκύπτει ισοδυναμία ανάμεσα στα δύο μεγάλα κόμματα. Ξεχωρίζει όμως ο ρυθμιστικός ρόλος που αποκτά το ΚΚΕ που παίρνει το 5,76% και 15 έδρες στη Βουλή. Αυτή η «ισοπαλία» στο εκλογικό αποτέλεσμα έμελλε να είναι η απαρχή κακών εξελίξεων για το πολίτευμα της χώρας. Μέσα σε διάστημα λιγότερο των τεσσάρων μηνών στις αρχές του 1936 πεθαίνουν σημαντικές προσωπικότητες του Μεσοπολέμου (Κονδύλης, Βενιζέλος, Τσαλδάρης) κάτι που διευκολύνει τον Γεώργιο στην εφαρμογή των στρατιωτικών σχεδίων για το μέλλον της χώρας. Ο θάνατος του Κονδύλη αφήνει ακέφαλο το ΕΡΚ ενώ του Βενιζέλου στις 18 Μαρτίου στο Παρίσι θα οδηγήσει, κατά κάποιον τρόπο, σε μια «διπλή» ηγεσία το Κόμμα Φιλελευθέρων τον κρίσιμο μήνα Ιούλιο του 1936. Την επίσημη με τον Θεμιστοκλή Σοφούλη αρχηγό και την παρασκηνιακή με εκφραστή τον Σοφοκλή Βενιζέλο, γιο του Ελευθέριου.

Μετά το αποτέλεσμα των εκλογών του Ιανουαρίου, ο βασιλιάς παίρνει πρωτοβουλίες για τον σχηματισμό κυβέρνησης συνασπισμού με κορμό τις δύο μεγάλες παρατάξεις. Πάντως πριν από τις συζητήσεις που ακολούθησαν, είναι ήδη αναμφισβήτητο ότι ο Γεώργιος είχε πάντα ως ανομολόγητη επιθυμία τις μονόπλευρες και «πολιτικοποιημένες» υπέρ του Ένοπλες Δυνάμεις.⁵³ Έτσι εξηγείται και η από την πρώτη στιγμή άρνησή του να επανέλθουν στο στράτευμα οι απότακτοι αξιωματικοί και στη δημόσια διοίκηση οι απολυθέντες φιλοβενιζελικοί δημόσιοι υπάλληλοι. Μπορεί με το που πρωτοήρθε να «απέλυσε» τον Γ.

⁵³ Κ.Π.Καλλιγάς, *Παλινόρθωση και Δικτατορία- Γεώργιος Β΄ και 4^η Αυγούστου: τα φοβερά ντοκουμέντα*, ό.π., σ.167

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

Κονδύλη αλλά σε καμία περίπτωση δεν επεδίωξε κάτι παρόμοιο με το στρατοκρατικό στοιχείο όπως αυτό είχε διαμορφωθεί μετά την 1^η Μαρτίου 1935.⁵⁴ Στις 13 Φεβρουαρίου ο βασιλιάς καλεί σε σύσκεψη τους αρχηγούς των κοινοβουλευτικών κομμάτων παρουσία του από τις 30 Νοεμβρίου πρωθυπουργού Κ. Δεμερτζή.

6.2.3 ΣΥΝΕΧΕΙΣ ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΑ

Στις 5 Μαρτίου, κι ενώ έχουν ξεκινήσει επαφές ανάμεσα στα δύο μεγάλα κόμματα για σχηματισμό κυβέρνησης συνασπισμού, ο Γεώργιος αναθέτει στον Ιωάννη Μεταξά το Υπουργείο Στρατιωτικών για να αποκαταστήσει την πειθαρχία και την ηρεμία στις Ένοπλες Δυνάμεις. Η απόφαση αυτή επιδοκιμάζεται από τον δημοκρατικό (βενιζελικό) κόσμο και από τον ίδιο τον Ελ. Βενιζέλο αφού κατά την κρίση τους ο Μεταξάς τη δεδομένη χρονική στιγμή μπορεί να εγγυηθεί την ομαλότητα και την πειθαρχία στον στρατό. Λίγες μέρες μετά, η προαγωγή του Μεταξά και ως Αντιπροέδρου της κυβέρνησης έρχεται να ικανοποιήσει περαιτέρω τις προσωπικές του φιλοδοξίες. Όταν μάλιστα στις 13 Απριλίου πεθαίνει ξαφνικά ο πρωθυπουργός Δεμερτζής, ο Γεώργιος ορκίζει άμεσα τον Μεταξά πρωθυπουργό. Η κίνηση αυτή του ανώτατου άρχοντα, που παρέκαμψε εθιμικές κοινοβουλευτικές διαδικασίες, προκάλεσε δυσάρεστη έκπληξη στα πολιτικά κόμματα. Ο Μεταξάς βλέπει πλέον πως ο θάνατος κυρίως των Κονδύλη, Βενιζέλου και δευτερευόντως του Δεμερτζή ανοίγουν διάπλατα τον δρόμο για την ικανοποίηση των φιλοδοξιών του που, όπως είχε προειδοποιήσει πολύ νωρίτερα ο Δεμερτζής τους Φιλελεύθερους, έφταναν ως την επιβολή δικτατορίας. Στις 27 Απριλίου πάντως, η Βουλή με συντριπτική πλειοψηφία 164 ψήφων υπέρ και 16 κατά δίνει το ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση Μεταξά. Αυτή η ευρεία πλειοψηφία και αποδοχή του Μεταξά από τους δύο κοινοβουλευτικούς πόλους δείχνει πως δεν αντιλαμβάνονται τους κινδύνους που εγκυμονεί για το πολίτευμα η πολιτική αστάθεια που είχε διαμορφωθεί μετά τις εκλογές του Γενάρη.⁵⁵

6.2.4. ΑΣΥΝΕΝΝΟΗΣΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

Πώς όμως τα πολιτικά κόμματα έφτασαν ως εκεί; Μετά τη σύσκεψη υπό τον Γεώργιο στις 13 Φεβρουαρίου, ο Σοφούλης (Φιλελεύθεροι) και ο Τσαλδάρης (Λαϊκό Κόμμα) ξεκίνησαν συζητήσεις για να σχηματιστεί κυβέρνηση. Όμως η προσπάθεια συνεννόησης έπεσε στο κενό και στις δύο περιπτώσεις που επιχειρήθηκε προσέγγιση. Την πρώτη φορά, τον Φεβρουάριο του

⁵⁴ Γιάννης Ανδρικόπουλος, ό.π., σ. 20

⁵⁵ Στο ίδιο, σ.23

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

’36, η διαφωνία αφορούσε τον έλεγχο του υπουργείου Εσωτερικών (νομαρχών, τοπικής αυτοδιοίκησης και σωμάτων ασφαλείας). Τη δεύτερη φορά το Λαϊκό Κόμμα δέχτηκε τη μερική μόνο επάνοδο των απότακτων αξιωματικών στο στράτευμα αλλά ο Καφαντάρης, αρχηγός των Προοδευτικών Φιλελεύθερων, αρνήθηκε να στηρίξει τη συμφωνία απαιτώντας την επαναφορά όλων των απότακτων. Είναι προφανές πως ο αρχηγός αυτού του μικρού κόμματος δεν μπορούσε να αντιληφθεί ότι όσο η στελέχωση των Ενόπλων Δυνάμεων παρέμενε αναλλοίωτη, το πολίτευμα και η συνταγματική τάξη ήταν έρμαια των επιθυμιών του διαμορφωθέντος στρατοκρατικού στοιχείου.⁵⁶ Μετά τη διπλή αποτυχία συνεννόησης, ο αρχηγός των Φιλελευθέρων Θεμιστοκλής Σοφούλης που ήταν και πρόεδρος της Βουλής, δεν προχώρησε στην εξεύρεση άλλων λύσεων πιστεύοντας, όπως και οι περισσότεροι πολιτικοί, πως η κυβέρνηση Μεταξά ήταν η μόνη ικανή λύση για τη διακυβέρνηση της χώρας. Ο τρόπος που προσέγγιζαν αρκετοί πολιτικοί (π.χ. Καφαντάρης) τη σύνθεση του στρατεύματος, δείχνει την κυρίαρχη άποψη κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου πως ο έλεγχος του στρατού ήταν ένα ασφαλές μέσο για την επιβολή της εξουσίας από τους πολιτικούς.⁵⁷

6.2.5. ΑΙΜΑΤΗΡΕΣ ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΗΛΩΣΕΙΣ

Η αδυναμία των δύο μεγάλων πολιτικών παρατάξεων να σχηματίσουν μια κυβέρνηση συνασπισμού ήταν ένας λόγος που διευκόλυνε την πορεία των πραγμάτων προς τη δικτατορία. Ο άλλος ήταν η κοινωνική αναταραχή λόγω της ακρίβειας και των χαμηλών μισθών των εργατών. Στις 2 και 9 Μαΐου έγιναν αιματηρά γεγονότα σε βάρος χιλιάδων καπνεργατών στον Βόλο και κυρίως στη Θεσσαλονίκη αντίστοιχα. Ειδικά στην Θεσσαλονίκη, που έγιναν στις 9 Μαΐου τα πιο σοβαρά γεγονότα, η αδικαιολόγητη μανία της Χωροφυλακής είχε θλιβερό απολογισμό 12 νεκρούς, 32 βαριά τραυματισμένους και 250 ελαφρά. Όλους από την πλευρά των διαδηλωτών. Αξίζει εδώ να παραθέσουμε κάποια στοιχεία της αναφοράς του Άγγλου πρόξενου στη Θεσσαλονίκη Λόμας προς τον προϊστάμενό του Γουόλκερ στις 27 Μαΐου με αφορμή τα όσα συνέβησαν και στην κοινωνική κατάσταση: «...η εργατική αναταραχή οφείλεται περισσότερο σε πραγματική δυσανεμία για τα μόνιμα κακά παρά σε κομμουνιστική προπαγάνδα», «...πολύ χαμηλά και οι μισθοί των νέων εργατών και υπαλλήλων, ειδικά μετά την εισροή των προσφύγων το 1922 και 1923», «φαίνεται πως η

⁵⁶ Κ.Π.Καλλιγιάς, *Παλινόρθωση και Δικτατορία – Γεώργιος Β΄ και 4^η Αυγούστου: τα φοβερά ντοκουμέντα*, ό.π., σ.190

⁵⁷ Γιάννης Ανδρικόπουλος, ό.π.,σ.23

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

κυβέρνηση δεν μπόρεσε ποτέ στον κόπο να αντιμετωπίσει την πραγματικότητα που κρύβεται κάτω από την κοινωνική δυσανεμία [...] μεγάλο διάστημα πριν ασχοληθεί με την κατάσταση».⁵⁸

6.2.6. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΞΑΣ ΠΡΟΩΘΟΥΝ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Το αδιέξοδο στην πολιτική συνεννόηση από τη μία και τα αιματηρά γεγονότα, προϊόντα της κυβερνητικής αντιμετώπισης και της κοινωνικής διαμαρτυρίας, από την άλλη, έδιναν τα προσχήματα που ήθελε ο Μεταξάς για την επιβολή δυναμικής λύσης. Τον Ιούνιο και Ιούλιο συμβαίνουν γεγονότα που είτε οδηγούν είτε φέρνουν πιο κοντά την κήρυξη δικτατορίας:

Στις αρχές Ιουνίου ο Μεταξάς διορίζει σε θέσεις του κρατικού μηχανισμού στελέχη της Αντεπανάστασης του 1923 αφοσιωμένα σ' αυτόν. Τα δημοκρατικά κόμματα πάντως δε φαίνεται ν' ανησυχούν. Στις 7 Ιουνίου ο Σοφούλης είναι καθησυχαστικός στην κοινή γνώμη: «Ο κ. πρωθυπουργός δεν σκέπτεται τοιαύτον τι [...] και να μη δίδη πίστην εις τοιαύτας σκοπίμους διαδόσεις».⁵⁹ Το ίδιο διάστημα ο Σοφοκλής Βενιζέλος αναπτύσσει παρασκηνιακή δραστηριότητα που όμως δεν πρόκειται να αποτελέσει παρά μόνο μια παγίδευση από τον Μεταξά. Συγκεκριμένα ο Σ. Βενιζέλος γνωστοποιεί στον τελευταίο τους όρους κάτω από τους οποίους θα μπορούσε να συμφωνήσει στην κήρυξη μιας πολύ σύντομης δικτατορίας. Ο πιο σημαντικός όρος - για τον οποίο ο πρωθυπουργός δεσμεύτηκε ότι θα προσπαθούσε να μεταπείσει τον Γεώργιο - ήταν η επαναφορά των απότακτων στο στράτευμα. Μετά τη συνάντηση Σ. Βενιζέλου -Μεταξά στο σπίτι του τελευταίου, ο Μεταξάς δήλωνε στον συνομιλητή του: «Χαίρω πολύ διότι μου εδόθη η ευκαιρία να αποκαταστήσω τις σχέσεις μου με την οικογένειαν Βενιζέλου».⁶⁰ Ο θάνατος του Τσαλδάρη στο μεταξύ (17 Μαΐου) είχε στερήσει το Λαϊκό Κόμμα από τον αρχηγό του με αποτέλεσμα ο Σοφούλης, βλέποντας πως ο Μεταξάς κωλυσιεργούσε στο ζήτημα των απότακτων, να στραφεί για δημιουργία ισχυρής κυβέρνησης με το Εθνικό Λαϊκό Κόμμα του Ιωάννη Θεοτόκη. Τελικά υπήρξε μεταξύ τους συμφωνία, χωρίς εσωτερικές αντιδράσεις αυτή τη φορά στο Κόμμα των Φιλελευθέρων. Στις 20 Ιουλίου ο Σοφούλης δηλώνει πως «Είναι επιτακτική η ανάγκη της αποκαταστάσεως της

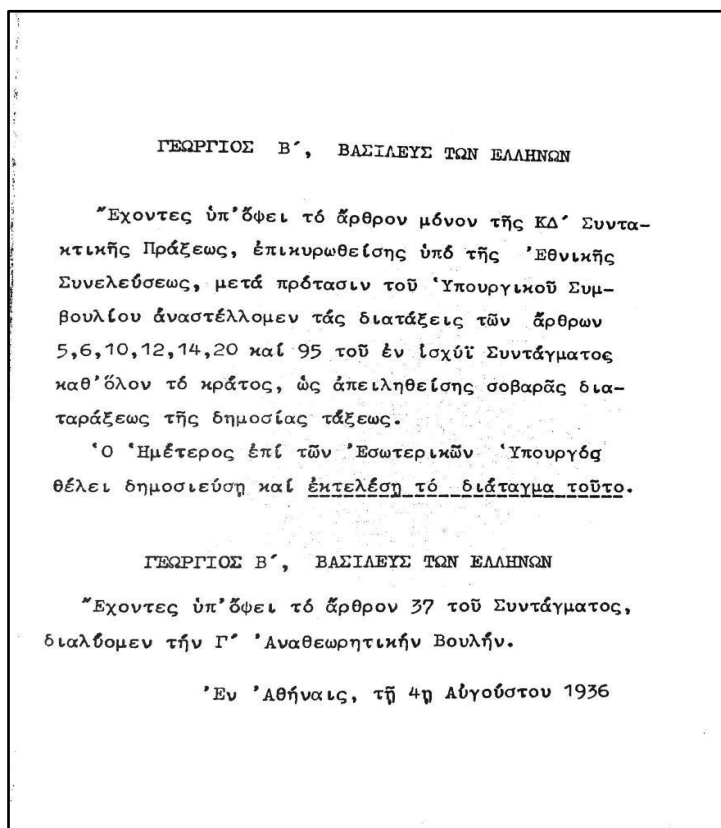
⁵⁸ Στο ίδιο, σ.74

⁵⁹ Κ.Π.Καλλιγιάς, *Παλινόρθωση και Δικτατορία – Γεώργιος Β' και 4^η Αυγούστου: τα φοβερά ντοκουμέντα*, ό.π., σ.221

⁶⁰ Στο ίδιο, σ.225

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

ομαλής λειτουργίας [...] δια μιας τοιαύτης πολιτικής συνεργασίας».⁶¹ Ο Γεώργιος ταράσσεται όταν μαθαίνει από τον Σοφούλη περί συμφωνίας. Η διαφαινόμενη - επιτέλους- συμφωνία ανάμεσα στις δύο μεγάλες παρατάξεις υποχρεώνει το δίδυμο Γεωργίου- Μεταξά να επισπεύσει τις εξελίξεις. Την ίδια μέρα της επίσκεψης του Σοφούλη στον Γεώργιο, ο τελευταίος ενημερώνει τον Μεταξά για τις εξελίξεις. Την επόμενη μέρα της συνάντησής τους ο Μεταξάς ανακοινώνει σε στενούς συνεργάτες του ότι έχει τη συγκατάθεση του βασιλιά για επιβολή δικτατορίας εντός 10-15 ημερών. Η κήρυξη 24ωρης πανελλαδικής απεργίας των εργατών για τις 5 Αυγούστου προσφέρει το τελευταίο πρόσχημα για την προσφυγή σε δικτατορία. Τις πρώτες μέρες του Αυγούστου η κυβέρνηση μιλάει για δήθεν «ανησυχία» λόγω «κομμουνιστικής υποκίνησης» και «σύμπραξης των αποτάκτων». Τελικά με δύο βασιλικά διατάγματα εγκαθιδρύεται δικτατορία στις 4 Αυγούστου 1936. Η Βουλή διαλύεται και σημαντικά άρθρα του Συντάγματος αναστέλλονται (βλέπε Εικόνα 6).

Εικόνα 6. Διάλυση της Γ' Αναθεωρητικής Βουλῆς και αναστολή βασικών άρθρων του Συντάγματος στις 04/08/1936

Πηγή: Καλλιγιάς, Κ.Π. (1976)

⁶¹ Στο ίδιο, σ.17

7. ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΒΟΛΗ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ «ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ» ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

7.1. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΔΕ ΦΕΡΝΟΥΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ

Από την πρώτη στιγμή το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου θέλησε να δείξει την πυγμή του. Αστυφύλακες απαγόρευσαν άμεσα την έκδοση και την κυκλοφορία των πρωινών εφημερίδων της 5ης Αυγούστου. Οι στρατιωτικοί ηγέτες δήλωσαν αμέσως συμμόρφωση στην απόφαση του βασιλιά. Οι πολιτικές δυνάμεις αιφνιδιάστηκαν. Εξαίρεση αποτέλεσε ο Σοφοκλής Βενιζέλος που ανέμενε από τον Μεταξά συμμετοχή του στη δικτατορική κυβέρνηση με ταυτόχρονη όμως επαναφορά όλων των απότακτων αξιωματικών στο στράτευμα. Την αναγγελία της δικτατορίας ακολούθησαν αμέσως συλλήψεις και εκτοπισμοί στο νησί της Ανάφης σημαντικών προσωπικοτήτων και κομμουνιστών. Υπήρξε απόπειρα αντίδρασης από τα αντιβενιζελικά κόμματα και τα μικρά βενιζελικά κόμματα. Οι βενιζελικοί ηγέτες Καφαντάρης, Παπαναστασίου, Παπανδρέου, Μυλωνάς, ο Ιωάννης Θεοτόκης και η διοικούσα επιτροπή του Λαϊκού Κόμματος σε έγγραφη διαμαρτυρία τους στις 5 Αυγούστου ζητούν από τον βασιλιά άμεση επιστροφή στη συνταγματική τάξη. Μόνο η ηγεσία των Φιλελευθέρων (Σοφούλης και Βενιζέλος) τήρησαν στάση αναμονής περιμένοντας, μάταια και αφελώς, την επιστροφή των απότακτων στις Ένοπλες Δυνάμεις. Ο Γεώργιος Καφαντάρης κατά την επίσκεψη των πιο παραπάνω στον βασιλιά στις 6 Αυγούστου, είπε ευθέως στον τελευταίο: «Ο κ. Μεταξάς, Μεγαλειότατε, δεν θα είχε ποτέ δύναμιν [...] ιδικών σας έργων είναι...».⁶² Και πράγματι η δικτατορία ήταν βασιλική και όχι μεταξική, αφού οι Ε.Δ. είχαν «σημείο αναφοράς» μόνο τον Γεώργιο και κανέναν άλλο. Με την κήρυξη της δικτατορίας ο Γεώργιος θα είχε βέβαιο τον πλήρη έλεγχο του στρατεύματος αφού θα απαλλασσόταν μια για πάντα από το αίτημα των βενιζελικών για επαναφορά στο στράτευμα των αποταχθέντων που είχαν πάρει μέρος στο κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας ο Μεταξάς έτρεμε στην ιδέα μήπως κάποια στιγμή ο βασιλιάς αποφάσιζε να καταργήσει τον ίδιο και το καθεστώς.⁶³ Ο τελευταίος ήταν αυτός που αποφάσιζε για τις τοποθετήσεις στην ηγεσία του

⁶² Κ.Π.Καλλιγιάς, *Παλινόρθωση και Δικτατορία- Γεώργιος Β' και 4^η Αυγούστου: τα φοβερά ντοκουμέντα*, ό.π., σ.231

⁶³ Στο ίδιο, σ.231

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

στρατεύματος και για βασικές γραμμές της εξωτερικής πολιτικής. Άλλωστε και η επιλογή του Πάγκαλου ως αρχηγού ΓΕΣ, αυτή την κατάσταση εξυπηρετούσε. Επανερχόμενοι στις αντιδράσεις του πολιτικού κόσμου θα αναφερθούμε και σε άλλες δύο:

Στις 24 Αυγούστου από την Αυστρία όπου βρισκόταν, υπάρχει επιστολή του φανατικού βασιλόφρονος Ι. Θεοτόκη προς τον Γεώργιο: «...σφάλμα μέγιστον, Μεγαλειότατε, το οποίο εγώ χαρακτηρίζω δια της φράσεως *πήδημα εις το κενόν*».⁶⁴ Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα ο Θεοτόκης συλλαμβάνεται και μπαίνει σε «κατ' οίκον περιορισμό» και αστυνομική επιτήρηση στην Κέρκυρα.

Στις 29 Δεκεμβρίου, προφανώς πολύ καθυστερημένα, σε υπόμνημά του στον Γεώργιο ο Σοφούλης του λέει ότι η δικτατορία δεν αποτελεί ιστορική, πολιτική ή ηθική δικαίωση. Αρνείται την ύπαρξη κομμουνιστικού κινδύνου και επικαλείται τη συμφωνία της 20^{ης} Ιουλίου ανάμεσα σε Σοφούλη-Ι. Θεοτόκη. Ο αρχηγός των Φιλελευθέρων επισημαίνει στο υπόμνημα: «Η 4η Αυγούστου εσημείωσε δια τον ελληνικό λαό την αρχήν νέου εξανδραποδισμού». Ο λαός, συμπληρώνει, μεταβάλλεται σε «άθροισμα δούλων».⁶⁵ Όλα τα διαβήματα του πολιτικού κόσμου προς τον βασιλιά, όπως αναμενόταν, απέβησαν άκαρπα. Ακόμα, την ίδια τύχη είχαν και υπομνήματα των κομμάτων το 1937 όπου για να δελεάσουν τον Γεώργιο, του πρότειναν αποκατάσταση της κοινοβουλευτικής τάξης με συνταγματική μεταρρύθμιση που θα ενίσχυε τον ρόλο του βασιλιά έναντι του κοινοβουλίου. Από τις αρχές του '38 οξύνεται και ολοκληρώνεται η αντίδραση των πολιτικών προσωπικοτήτων με κοινή προκήρυξη των Σοφούλη, Θεοτόκη, Καφαντάρη και οξύτερη προσωπικά του Καφαντάρη. Το καθεστώς, που από τον πρώτο καιρό δημιούργησε ένα πρωτοφανές αστυνομικό κράτος, απαντούσε σε όλα τα παραπάνω με συλλήψεις και εκτοπίσεις. Συνέπεια των εκτοπισμών υπήρξε τον Μάρτιο του έτους ο θάνατος του φιλοβενιζελικού πολιτικού Ανδρέα Μιχαλακόπουλου. Την ίδια εποχή ο Μεταξάς προσπαθεί να επιτύχει διάβρωση του ΚΚΕ με φυλακίσεις, εκτοπίσεις και «δηλώσεις μετανόιας».

Πάντως, χαρακτηριστικό των εσωτερικών πολιτικών αντιδράσεων ήταν η έλλειψη αποφασιστικότητας για οργάνωση σοβαρής αντίστασης.⁶⁶ Στην οικονομική ζωή της χώρας το

⁶⁴ Στο ίδιο, σ.234

⁶⁵ Στο ίδιο, σ.236

⁶⁶ Θάνος Βερέμης κ.ά., *Ο Μεταξάς και η εποχή του*. Ευρασία, Αθήνα, 2009, σ.21

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

βιομηχανικό κεφάλαιο υποστήριξε τη δικτατορία Μεταξά αφού τη θεώρησε ως «εγγύηση» ανάμεσα στον κόσμο του κεφαλαίου και στον κόσμο της εργασίας.

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Από όσα αναφέρθηκαν στα κεφάλαια της παρούσης εργασίας φαίνεται πως η περίοδος του Μεσοπολέμου και ειδικά η περίοδος 1928-1936, ήταν ταραχώδης για την πολιτική ζωή της Ελλάδας αν εξαιρέσει κανείς την τετραετία Βενιζέλου 1928-1932. Αυτή τη δεκαπενταετία υπάρχει ισχυρή σύνδεση ανάμεσα στην εκάστοτε πολιτική ηγεσία από τη μία και το στράτευμα, οι διαθέσεις του οποίου εκφράζονται από συγκεκριμένα πρόσωπα (Πλαστήρας, Πάγκαλος, Κονδύλης κ.ά.) από την άλλη. Η σύνδεση αυτή ήταν τέτοια που σχεδόν το ίδιο Κοινοβούλιο δεν υπήρχε για μεγάλο διάστημα στη σύνθεσή του και σπάνια κάποια κυβέρνηση είχε έστω και αξιόλογης διάρκειας θητεία. Υπήρξε η εντύπωση πως η έγνοια των επικεφαλής του στρατεύματος δεν ήταν τόσο η ενίσχυση του αξιόμαχού του όσο κυρίως ο επηρεασμός της πολιτικής των κυβερνήσεων ή και η κατάληψη της εξουσίας. Από την άλλη, οι πολιτικοί όχι μόνο δεν είχαν σιγουριά στην άσκηση των καθηκόντων τους αλλά ήθελαν να έχουν καλές σχέσεις με τα «δυναμικά ερείσματα της εξουσίας». Αυτή η κατάσταση, σε συνδυασμό με την οξεία αντιπαράθεση σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο ανάμεσα στις δύο μεγάλες πολιτικές παρατάξεις (Φιλελεύθεροι-Λαϊκοί) δημιούργησαν μια νοσηρή κατάσταση στη χώρα. Συλλήψεις, δίκες, αποτάξεις, εκκαθαρίσεις και εκτελέσεις σε ορισμένες περιπτώσεις, χαρακτήρισαν το κλίμα στη χώρα. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως η κορυφαία στιγμή εθνικής ανάτασης και υπερηφάνειας μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, το μεγάλο ΟΧΙ της 28ης Οκτωβρίου 1940, δεν περιποιεί τιμή για τους πολιτικούς, αφού αυτό συνέβη επί πρωθυπουργίας του τελευταίου δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά.

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρικόπουλος, Γ. (1977). *Οι ρίζες του ελληνικού φασισμού – Στρατός και Πολιτική (με 18 ανέκδοτα έγγραφα της βρετανικής, γερμανικής και αμερικάνικης πρεσβείας)*. Διογένης, Αθήνα

Βερέμης, Θ. (2018). *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916 – 1936*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα

Βερέμης, Θ. & Κολιόπουλος, Γ. (2006). *Ελλάς, η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*. Καστανιώτη Α.Ε. Αθήνα

Βερέμης, Θ., Close, D.H., Mazower, M., Ηλιόπουλος, Η., Κιτροέφ, Α., Κολιόπουλος, Ι.Σ., Μιχαηλίδης, Ι.Δ., Παπαναστασίου, Ν., Πικραμένος, Μ., Σαράντης, Κ. & Χατζηβασιλείου, Β. (2009). *Ο Μεταξάς και η εποχή του*. (Θ. Βερέμης, επιμ). Ευρασία, Αθήνα

Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων (χ.χ). *Πρακτικά Δ' Εθνικής Συνελεύσεως, ΤΟΜΟΣ 1*. <https://library.parliament.gr/>

Ζάννας, Π.Α.(επιμ.) (1989). *Νικόλαος Πλαστήρας (Αρχείο της Π.Σ. Δέλτα)*, Ερμής, Αθήνα

Ioannismetaxas.gr (χ.χ.). 62^ο Άρθρον Ιωάννη Μεταξά, 31 Δεκεμβρίου 1934. <https://www.ioannismetaxas.gr/Varius/1o%20Arthro%20El.Venizelou%20-%2011%20Oktovriou%201934.pdf>

Καλλιγιάς, Κ.Π. (1974). *1η Μαρτίου 1935: τα φοβερά ντοκουμέντα*. Φυτράκης, Αθήνα

Καλλιγιάς, Κ.Π. (1976). *Παλινόρθωση και Δικτατορία – Γεώργιος Β' και 4^η Αυγούστου: τα φοβερά ντοκουμέντα*. Φυτράκης, Αθήνα

Μαυρογορδάτος, Γ. (2010). *Μεταξύ δύο πολέμων. Πολιτική ιστορία, 1922-1940, στο: Ιστορία του νέου ελληνισμού, 1770-2000*. (Β. Παναγιωτόπουλος, επιμ.). 7^{ος} τόμος. Τα Νέα/Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα

Μαυρογορδάτος, Γ. (2025). *Μετά το 1922: Η Παράταση του Διχασμού* (8^η έκδοση). Πατάκη, Αθήνα

Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς

Παπακοσμάς, Β. (1981). *Ο Στρατός στην πολιτική ζωή της Ελλάδος*. Βιβλιοπωλείον της Εστίας,
Αθήνα

*Στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: υπόβαθρο, πρωταγωνιστές και συνέπειες.
Νεκτάριος Χριστοδουλιάς*

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.